

І.Л.Бурак, С.С.Мароз, П.А.Міхайлаў,
М.С.Ржавуцкая, Н.У.Чайка

Сінтаксіс
сучаснай беларускай літаратурнай мовы
Практыкум

*Даручана Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка
для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей
устаноў, якія забяспечваюць
атрыманне вышэйшай адукацыі*

УДК 81'367:811.161.3

Аўтары:

Бурак І.Л., Мароз С.С., Міхайлаў П.А., Ржавуцкая М.С., Чайка Н.У.

Навуковы рэдактар:

Бурак І.Л., кандыдат філалагічных навук

Рэцэнзенты:

Русак В.П., галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН РБ, доктар філалагічных навук

Бандарэнка Т.П., дацэнт кафедры філалогіі і журналістыкі Інстытута сучасных ведаў, кандыдат філалагічных навук

Рамза Т.Р., дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы УА БДУ, кандыдат філалагічных навук

Сінтаксіс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Практыкум: вучэб. дапам. / І.Л.Бурак, С.С.Мароз, П.А.Міхайлаў і інш. / Нав. рэд. І.Л.Бурак – Мн.: БДПУ імя Максіма Танка, 2005. – 155 с.

Прызначаецца для практычных заняткаў, а таксама для правядзення самастойнай кантралюемай працы студэнтаў па раздзеле “Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы” на філалагічных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Складзены ў адпаведнасці з існуючай вучэбнай праграмай.

Для студэнтаў філалагічных факультэтаў універсітэтаў, можа быць выкарыстаны настаўнікамі і навучэнцамі гімназій, ліцэяў і агульнаадукацыйных школ.

ПРАДМОВА

У дапаможніку змешчаны фактычны матэрыял, прызначаны для практычных заняткаў па раздзеле “Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы”, якія праводзяцца са студэнтамі філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Да кожнай асобнай тэмы прапануюцца разнастайныя заданні і практыкаванні, якія дапамогуць студэнтам больш глыбока асэнсаваць тэарэтычны матэрыял, удасканаліць уменні і навыкі прымянення набытых тэарэтычных ведаў на канкрэтным ілюстрацыйным матэрыяле, развіць здольнасці самастойнага аналізу моўных з’яў, дасканала авалодаць нормамі літаратурнай мовы, павысіць пунктуацыйную пісьменнасць. У залежнасці ад мэты і задач заняткаў, а таксама ўзроўню тэарэтычнай падрыхтоўкі студэнтаў выкладчык можа ўнесці пэўныя карэктывы ў прапанаваныя заданні да практыкаванняў, каб максімальна актывізаваць увагу студэнтаў і тым самым садзейнічаць свядомаму і трываламу засваенню імі тэарэтычнага матэрыялу. Усе заданні і практыкаванні падрыхтаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі дзеючай тыпавай вучэбнай праграмы “Сучасная беларуская літаратурная мова”.

У кожнай тэме пасля практыкаванняў падаецца кантрольная праца, якая змяшчае два ідэнтычныя па змесце і ступені складанасці варыянты і можа прапаноўвацца студэнтам для выканання як у час заняткаў, так і пры самападрыхтоўцы.

Ілюстрацыйны матэрыял па разнастайных тэарэтычных пытаннях сінтаксісу сучаснай беларускай мовы падабраны з лепшых твораў беларускай мастацкай, навуковай і публіцыстычнай літаратуры. Прымаючы пад увагу існуючую моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь, а таксама высокую навукова-метадычную вартасць такіх практыкаванняў, у дапаможнік уключаны заданні на пераклад асобных словазлучэнняў, сказаў і звязных тэкстаў з рускай мовы на беларускую, што дазволіць студэнтам глыбей і больш асэнсавана ўсвядоміць спецыфічныя асаблівасці граматычнай сістэмы абедзвюх моў.

Аўтарамі асобных раздзелаў з’яўляюцца: І.Л.Бурак – “Словазлучэнне”, “Сказ”, “Аднасастаўныя сказы”, “Аднародныя члены сказа”, “Зваротак”; С.С.Мароз – “Галоўныя члены сказа”, “Даданыя члены сказа”, “Параўнальныя звароты”, “Устаўныя канструкцыі”, “Складаназалежныя сказы”, “Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі”; П.А. Міхайлаў – “Простая, ускосная, няўласна-простая мова”; М.С.Ржавуцкая – “Пабочныя канструкцыі”, “Звышфразовае адзінства. Перыяд. Абзац”; Н.У.Чайка – “Адасобленыя члены сказа”, “Складаназлучаныя сказы”, “Бяззлучнікавыя складаныя сказы”, “Няпоўныя сказы”.

Аўтары выказваюць шчырую падзяку рэцэнзентам: доктару філалагічных навук В.П.Русак, кандыдатам філалагічных навук Т.Р.Рамзе і Т.П.Бандарэнцы, а таксама супрацоўнікам кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і кафедры беларускага мовазнаўства Установы адукацыі

“Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” за карысныя заўвагі, парады і пажаданні, якія садзейнічалі паляпшэнню навукова-метадычнага зместу дапаможніка.

Водгукі і заўвагі па змесце дапаможніка можна дасылаць на адрас: 220050, г.Мінск, вул. Савецкая, 18, Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кафедра беларускага мовазнаўства.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

1. Падзяліце сказы на словазлучэнні. Вызначце лексіка-граматычныя тыпы словазлучэнняў і назавіце сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

На даху хаты залівіста выспеўвае шпак новай вясны. А я падграбаю двор і палю леташняе лісце. Рассыпіста бяжыць дымок туды, куды паказвае яму вецер. Халаднаватае сонца нясмела падсушвае за ноч падмерзлую глебу. Падграбаю двор і ўвесь час паглядаю на дарогу, на адзін і другі яе бок. І туды і сюды няспынна снуюць і ціхія, і з натужным выццём машыны. Круцяцца колы, мільгацяць крылы. “Даганяй мяне!” – зноў гукае мая новая вясна. А я чамусьці азіраюся туды, назад, на тое, што перажыта. Што там пакінута, я добра ведаю. Што там, наперадзе, будзем яшчэ бачыць.

К.Камейша. Паміж кубкам і вуснамі

2. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце іменныя і дзеяслоўныя словазлучэнні, прааналізуйце іх структуру.

I. Сюда бы руки полоцкіх мастеров, их бы умение сюда – в Прагу! Но если их навык у него в памяти, их умелость у него в душе, то и желанная красота осенит его буквы, рождаемые тут, как и всё его дело, творимое тут.

Красота его букв перед ним – такая близкая, до каждой изгибинки знакомая. Но от того, что Скорина знает каждую буковку в свежем оттиске заключительной части Псалтыри, их чёрные абрисы на белизне бумаги не перестают для него быть звёздами в тёмном небе – ослепительно яркими и словно святыми, словно окруженными божественным нимбом. Но ведь божественную книгу они готовят. Так в его предисловии к Псалтыри написано. Как на святую книгу и смотрит на свою Псалтырь Скорина.

О.Лойко. Скорина.

Авторизованный перевод Г.Бубнова

II. Для того чтобы проявить понимание и быть снисходительным, требуются сильный характер и самообладание. Вместо того чтобы осуждать людей, давайте попытаемся понять их. Попытаемся представить себе, почему они поступают именно так, а не иначе. Это намного полезнее и интереснее, чем заниматься критикой, и развивает в человеке сочувствие к окружающим, терпимость и доброжелательность.

Д.Карнеги. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей

3. Выпішыце са сказаў сінтаксічна несвабодныя словазлучэнні.

1. Як паказала жыццё, здзяйсненне задумы грандыёзнага маштабу – асушэнне палескіх балот – прынесла шмат шкоды (“Звязда”). 2. У выніку

шматлікіх настойлівых пошукаў, карпатлівага селекцыйнага адбору было атрымана насенне марозаўстойлівага гатунку (“Народная газета”). 3. Надзённай задачай машынабудаўнікоў з’яўляецца выпуск вырабаў канкурэнтаздольнай якасці (“Звязда”). 4. Дзяўчына была апранута ў лёгкую шаўковую блузку колеру льнянога цвету і выглядала вельмі прыгожаю і цікаваю (Якуб Колас). 5. Падзеяй сусветнага значэння стане вынаходніцтва лекаў супраць анкалагічных захворванняў (“Народная газета”). 6. Асаблівае месца ў спадчыне кожнага паэта займаюць творы высокага грамадзянскага гучання (ЛіМ). 7. Задачай першаступеннай важнасці з’яўляецца вывядзенне эканомікі краіны з крызісу (“Народная газета”). 8. Матэрыялы павышанай трываласці створаны на аснове палімераў (“Звязда”). 9. Праз некалькі год сябры сустрэліся ў сталіцы на курсах павышэння кваліфікацыі (“Народная газета”). 10. Даволі няпроста знайсці ў магазіне сучаснае прыгожае адзенне вялікага памеру (“Народная газета”). 11. На фестывалі прагучала шмат песень патрыятычнага зместу (“Звязда”). 12. Іван Рыгоравіч – чалавек рознабаковага таленту: ён і цацку прыгожую з дрэва выразаць можа, і на гармоніку грае, і карціны малюе (“Народная газета”).

4. З кожным словазлучэннем складзіце па два сказы так, каб у адным сказе гэта словазлучэнне выступала як свабоднае, а ў другім – як фразеалагізм. Растлумачце, чым адрозніваюцца свабодныя словазлучэнні ад фразеалагізмаў.

Намыліць галаву, закасаць рукавы, заткнуць за пояс, біць ва ўсе званы, вады не замуціць, зялёная вуліца, дарогу перабягаць,гнуць спіну, абрасці мохам, дражніць гусей, заварыць кашу, зайсці ў тупік, за круглым сталом, зблытаць карты, капаць яму, кідаць цень, між небам і зямлёй, на руках насіць, першая ластаўка, праглынуць пілюлю, сляды замятаць.

5. Складзіце і запішыце сказы з прыведзенымі словазлучэннямі. Вызначце разнавіднасці падпарадкавальнай сувязі і сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі падпарадкавальных словазлучэнняў.

Першыя ўражанні, ажыццяўленне мары, адчынены для наведвальнікаў, здаць экзамен, пяць паверхаў, вучыцца вечарамі, лепшы па прафесіі, новы рэкорд, падрыхтаваць да свята, даклад вучонага, знойдзеная кніга, усе вучні, вызначыць накірунак, хутка скончыцца, ацэнка адказу, два сыны, выправіць недахопы, пастанова ўрада, слухаць з увагай, свой выбар, адказваць на пытанні, нашы настаўнікі, знайсці выйсце, жоўтае лісце.

6. Выпішыце асобна простыя і складаныя словазлучэнні.

Самы высокі будынак, зусім неверагодная гісторыя, добра арганізаванае мерапрыемства, дакладна акрэсленая мэта, больш смелае выказванне, надзвычай шчодры падарунак, цалкам непрымальнае рашэнне, коратка пастрыжаныя валасы, менш складанае заданне, вельмі небяспечнае падарожжа, паспяхова завершанае будаўніцтва, найбольш моцнае ўражанне, абсалютна пераканаўчыя доказы,

своечасова адпраўленае пісьмо, хутка праведзены сход, найменш вядомы сярод чытачоў, выключна неабходныя лякарствы, самыя прыгожыя дзяўчаты, канцэрт для фартэпіяна з аркестрам, каханне з першага погляду, найбольш істотныя адрозненні, інфармацыя аб мінулым і сучасным, працаваць да сёмага поту, крочыць па вясенняй вуліцы, атрымліваць асалоду ад працы, гісторыя адной падзеі, апынуцца паміж молатам і кавадлам, арганізацыя працы і адпачынку, дасягнуць значных поспехаў, жыць на шырокую нагу, разлучацца з бацькам і маці, прыйсці на шапачны разбор, святкаваць гадавіну стварэння, крычаць на ўсю Іванаўскую, працякаць між вёскай і лесам, анталогія беларускай паэзіі, тысяча дзевяцьсот сорок пяты год.

7. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, у якіх кампаненты звязаны дапасаваннем. Укажыце формы і сродкі дапасавання.

1. Купчастыя вершаліны клёнаў нібы полымем ахопленыя (І.Навуменка). 2. Усё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе” і густое “чаго” (П.Панчанка). 3. Над зямлёй – красавіцкае неба: ахапкі белых воблакаў, халаднаватая просінь і жаўранкі (Я.Брыль). 4. Цягне да большага і пішу цяпер большае ў новых радасцях і ў новым неспакоі (Я.Брыль). 5. Растала расплыўчатым кінакадрам маленькая кропка Зямля (Р.Барадулін). 6. Тыповага беларуса я досыць лёгка адрозню сярод іншых, хаця б ён яшчэ не сказаў ніводнага слова (У.Караткевіч). 7. Ніякая іншая птушка, нават праслаўлены салавей, не можа параўнацца ў спевах з лясным жаваранкам (Якуб Колас). 8. Познім завейным вечарам, апошнім вечарам дваццаць дзевятага года вяртаўся Апейка дадому (І.Мележ). 9. На абедзвюх жанчынах былі па-вясковаму завязаныя хусткі (А.Асіпенка). 10. Добра адпачыць улетку хоць некалькі дзён на цудоўным, услаўленым паэтамі возеры Нарач (В.Вітка). 11. Нашаму карэспандэнту ўдалося атрымаць эксклюзіўнае інтэрв’ю адной вядомай актрысы (“Антэна”). 12. Уладзімір Мікалаевіч Дубоўка нарадзіўся 15 ліпеня 1900 года ў вёсцы Агароднікі Пастаўскага раёна (БМЭ). 13. З 1958 года па 1966 год Пімен Емяльянавіч Панчанка быў галоўным рэдактарам часопіса “Малодосць” (ГБСЛ).

8. Перакладзіце назоўнікі на беларускую мову, дапасуйце да іх прыметнікі. Параўнайце сродкі дапасавання ў рускай і беларускай мовах у атрыманых словазлучэннях.

Тополь, дробь, собака, тень, боль, медаль, мозоль, шинель, сажень, степь, насыпь, рукопись, пыль, полынь, подпись, гусь, копыто, перепись, продажа, гвоздика, пион.

9. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову, дапасуйце да назоўнікаў прыметнікі. Вызначце віды сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі словазлучэнняў у рускай і беларускай мовах.

Два океана, три друга, чатыры яблага, оба брата, две камнаты, тры стихотворення, тое котят, чатыро салдат.

10. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны кіраваннем. Укажыце формы і сродкі кіравання.

1. Лечыцца трава ад спёкі ліўнямі, людзі ласкай лечыцца людскай (П.Панчанка). 2. Я чакаў вясны ў палях радзімы, на пагорках нёманскіх крутых (М.Танк). 3. Восень надавала ўсяму, што мы бачылі вакол, лёгкае адценне чысціні, празрыстасці і журбы (У.Караткевіч). 4. У юнацтве мы некалі перажылі развітанне з зямлёй і тугу па зямлі (П.Панчанка). 5. Шалясяць галінкі лазняку ад мядовага подыху ночы (М.Лынькоў). 6. Над рэдкімі агнямі горада зноў пераклікаюцца гудкі заводаў (Я.Брыль). 7. Цішыня агартае мне душу (М.Багдановіч). 8. Святло тваёй вясны мае асвеціць сцэжкі, каб зазвінеў лясны званец тваёй усмешкі (Р.Барадулін). 9. Ведаць мову – значыць ведаць законы яе будавання, ведаць яе народную аснову (Я.Скрыган). 10. Гэта спадчына мне засталася ад прадзедаў – гэта матчыных песень дзівоснае прадзіва (Н.Гілевіч). 11. Гул сосен, плёскат хваль і слова матчына аздобілі быцця жывую ніць (С.Законнікаў). 12. Беларускаму краю бясконца я слова "люблю" паўтараю (Д.Бічэль-Загнетава). 13. Багацце гісторыі, як вядома, складаюць справы людзей (В.Быкаў).

11. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны слабым кіраваннем або іменным прымыканнем. Растлумачце, як практычна адрозніць такія словазлучэнні.

1. Зямля ачышчалася ад снегу, і свежыя, маладыя ручаіны з вясёлым звонам шумелі па ёй (П.Пестрак). 2. Лісце ляжала пад нагамі тоўстым стракатым дываном (У.Караткевіч). 3. Зайцамі кладуцца цені на сцяне (М.Танк). 4. Перуны грукаталі ў прасторы пустым (П.Панчанка). 5. Бабка ставілася да новага гаспадара з ласкаю роднай маткі (Якуб Колас). 6. Пеніцца сярдзіта бульба, закіпае снежнаю завей у чорным сагане (М.Танк). 7. Размаўляць па шчырасці было няпроста (П.Пестрак). 8. Да пары збан ваду носіць (Прыказка). 9. Стоячы на палубе цеплахода, дзяўчына заглядзелася на сонечныя блікі, што весела скакалі па паверхні вады (І.Грамовіч). 10. Усхваляваныя людзі сабраліся на плошчы, пракакалі з гадзіну, але марна ("Народная газета"). 11. Нечакана на досвітку пачаўся дождж (М.Зарэцкі). 12. Цёмна-шэрыя шырокія вочы хлопчыка спакойна глядзелі на імкліваю плынь Дняпра (У.Караткевіч).

12. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Вызначце сінтаксічную сувязь паміж кампанентамі і сродкі яе выражэння ў рускай і беларускай мовах.

Благодарить учителя, посмеиваться над знакомыми, бежать быстрее ветра, простить соседа, шутить над другом, болеть ангиной, дороже жизни, поспориться

из-за дочери, говорить сквозь зубы, жениться на Свете, активнее других, дом в пять этажей, опоздать из-за сестры, поехать в санаторий за братом, издеваться над неумекой, больной гриппом, умнее сверстников, видеть своими глазами, отправиться за ягодами, заведующий аптекой, лучше тебя, улыбаться сквозь слёзы, похожий на отца, пойти в магазин за хлебом, километрах в десяти от города, помнить до сегодняшнего дня.

13. Перакладзіце на беларускую мову. Вызначце асаблівасці кіравання з прыназоўнікамі на ў рускай і беларускай мовах.

Встречать по субботам, поступить по закону, знать по газетам, бежать по снегу, сообщить по секрету, построить по типовому проекту, одинаковые по росту, товарищ по университету, пользоваться по праву, лететь по воздуху, разъехаться по домам, старший по званию, ориентироваться по компасу, соревнования по футболу, двигаться по берегу, добрый по характеру, первенство по лыжному спорту, скользить по льду, определить по солнцу, провести по знакомству, ехать по дорогам, выступить по этому вопросу, фильм по Шолохову, пройти по билету, не спать по ночам, бродить по лесам, тосковать по родным, прибыть по приказу, разные по цвету, клуб по интересам, разбежаться по полям, друзья по походам, получить по заслугам, появиться по первому требованию, ходить по лугам, идти по следам, перечислить по пальцам, спешить по делам, интересный по жизненным наблюдениям, лазать по горам, чемпион по боксу.

14. Знайдзіце памылкі ў сказах. Запішыце выпраўленыя сказы.

1. Усе хутка разышліся па хатам. 2. Хадзіла па вёскам чутка, што хутка наступяць цяжкія часы. 3. Дзеці рассыпаліся па лесу, як гарошыны, у розныя бакі. 4. Агонь поўз па сухім верасам. 5. Імчацца машыны па асфальтаваму пляцу. 6. Дзяўчынка ўсміхалася скрозь сон. 7. Скрозь шчыліну ў плоце дзіця назірала за тым, што рабілася на вуліцы. 8. Бацька старэй маці на тры года. 9. Яго папрасілі схадзіць у паліклініку за доктарам. 10. Дрэва расло ў двух метрах ад дарогі. 11. Выбачайце мяне за спазненне. 12. Дзякуем вас за цікавую гутарку.

15. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны прымыканнем. Вызначце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі.

1. Шурпаты ствол надрэзаны глыбока, са звонам кропля падае ў гладыш (А.Вялюгін). 2. Добра вядомыя словы прагучалі неяк дзіўна ў гэты момант (Я.Янішчыц). 3. Слухай многа, а гавары мала (Прыказка). 4. Якое шчасце, што ў такую хвіліну самы блізкі чалавек апынуўся побач (І.Грамовіч). 5. Кальшущца воддаль ля спелага бору туманныя воды крынічнага мора (А.Вялюгін). 6. Рэдка-рэдка ў якім акне свяціў, як паміраў, ружовы агеньчык (У.Караткевіч). 7. Дзе-нідзе на небе блішчэлі зоркі (М.Зарэцкі). 8. Ноч была не па-зімоваму цёмная (І.Шамякін). 9. Сябры завіталі ў госці вечарам (І.Навуменка). 10. І заўсёды здалёк, праз прасторы вялікія ўсміхаліся мне і дамоў мяне клікалі сінія касачы

(П.Панчанка). 11. Па-сапраўднаму здзіўлялі ягонья веды, памяркоўнасць і шырокі падыход да з'яў жыцця (У.Караткевіч). 12. Неспраста пачалася гэтая гаворка (Я.Скрыган). 13. Злосны позірк спадылба прымусіў збянтэжыцца (І.Грамовіч). 14. Здольнасць арыентавацца ў самых складаных абставінах не раз ратавала яму жыццё (А.Савіцкі).

16. Выпішыце са сказаў назоўнікавыя словазлучэнні. Запішыце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Азёры – вочы зямлі (У.Караткевіч). 2. Ранішні туман пачаў расейвацца ў промнях маруднаватага, нясмелага сонца (К.Камейша). 3. Гаспадары асенняга лесу – дзяцел і наіўна-вясёлыя, бесклапотныя сініцы (І.Навуменка). 4. Чарада дзён, іх адлік не залежалі цяпер ад перамен у пары года (В.Каваленка). 5. Ноч напоена восеньскай стомай (А.Вялюгін). 6. Астравок шыпшыны ў ціхім полі пахавалі хвалі збажыны (А.Вялюгін). 7. Чуцён вясёлых птушак спеў (Ц.Гартны). 8. Красавік – гэта першыя краскі вясны, некранутая сінь танканогай пралескі (А.Звонак). 9. Адзвінеўшая песня лета чабаровым пахне настоем (К.Кірэнка). 10. У паходнай палатцы прысніцца мне светлы гай з залатымі суніцамі, плёскаць сінх азёр на зары (П.Панчанка). 11. Мне кожны колас Прыдняпроўя жадае добрага здароўя паклонам русай галавы (А.Пысін). 12. Грыміць напружанай хадой вялікіх творцаў пакаленне... (У.Хадыка). 13. Зара ледзь мачты сосен азарыла (М.Танк). 14. Блудзіць рэха ў соснах Белавежы (Хв.Чэрня). 15. У далях не сціхалі перапёлкі з салаўямі (А.Русак). 16. Сярод сваіх аднагодкаў Сцяпан вылучаўся ўменнем танцаваць (У.Краўчанка). 17. Неўзабаве пачулася каманда спыніцца (І.Мележ).

17. Выпішыце са сказаў прыметнікавыя, лічэбнікавыя, займеннікавыя словазлучэнні. Назавіце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Рэкі ўжо чыстыя ад ільду на пачатку красавіка (У.Караткевіч). 2. Вецер у асініку заўсёды шумлівы (К.Камейша). 3. У буры, у навальніцы, у гrome, у бліскавіцы, у хваляванні мора, у калыханні бора – многае мне міла, многае мне блізка (Ц.Гартны). 4. Чуцен кропель буйных перазвон (П.Панчанка). 5 Часамі ён горкі ад пылу быў, часамі салёны ад слёз быў, часамі гарачы ад пораху быў, але і салодкі ад дружбы быў мой хлеб надзённы (М.Танк). 6. Не страшны нам буры, ліхія нягоды (М.Танк). 7. Родны мне і знаёмы пах вясновай раллі (В.Лукша). 8. Я рады слухаць шум вясны (Янка Купала). 9. Двое чалавек сядзела на возе (К.Чорны). 10. Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо немалады: было яму тады гадоў семдзесят з хвосцікам (Якуб Колас). 11. Кожны з нас стараўся працаваць як найлепш (М.Чарот). 12. Мы з сястрой накіраваліся ў вёску (М.Лынькоў). 13. Па чаргаванні гукаў дзед Талаш устанавіў, што гэта ішоў чалавек, але гэта былі не Панасавы крокі: ішоў хтось грамазны грузна і цяжка (Якуб Колас).

18. Выпішыце са сказаў дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Мы ішлі па супрацьлеглых берагах і махалі адзін аднаму рукамі (І.Шамякін). 2. Памяць зноў вяртае мяне ў нашы вясковыя маёвыя вечары (К.Камейша). 3. Халаднавата і рассыпіста шуміць лісцем малады асіннік. Ён не дае супакаення душы, якая ўжо даўно настроілася на цішыню (К.Камейша). 4. Пахне ціхі прасёлак лясной канюшынай, ціха бусел садзіцца на стог (А.Вялюгін). 5. У Мінску кружыцца паволі над плошчамі сняжынак рой (А.Вялюгін). 6. Паволі спускаецца ноч на зямлю на крылах бяшумных і чорных (А.Звонак). 7. Ціхі дожджык пра нешта шаптаў нам, як друг (К.Кірэнка). 8. Абрушыла сонца за дзесяць хвілін мільярды праменняў на снег (П.Панчанка). 9. Іду між смолак і званочкаў, дзе б'юць крыламі матылі, – і не магу душу і вочы красой забытай наталіць (Г.Бураўкін). 10. Калыша вецер над ракой вярбу (У.Хадыка). 11. Разгневанае, nepřыветнае мора сягоння бушуе ўвесь дзень за кармой (М.Танк). 12. Птушыным пер'ем у небе кружыць лісце (М.Танк). 13. Буяюць травы ў буйных росах (В.Жуковіч). 14. Нарачанскае сіняе лета пахам сосен плыло над вадой (П.Прыходзька). 15. Я песні бяру свае ў дальні паход (М.Танк). 16. Паглядае ў ваду млын стары ля ракі (М.Хведаровіч). 17. Радасна віталі новы дзень птушкі (І.Шамякін).

19. Складзіце сказы з прыведзенымі словазлучэннямі. Вызначце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі прыслоўных словазлучэнняў.

Высока ў небе, па-сяброўску шчыра, падкрэслена ветліва, калісьці даўно, абсалютна спакойна, па-свойму прыгожа, заўсёды цікава, утрая больш, сёння ўвечары, надзвычай пышна, крыху тэатральна, па-ранейшаму бесклапотна, вельмі небяспечна, прыблізна пароўну, трохі загадкава, дзесьці ўбаку, неяк недарэчна, незнарок гучна, употай ад людзей, па-хлапечы звонка.

20. Складзіце і запішыце словазлучэнні, якія б мелі наступную структурную схему. У схеме літарамі абазначаюцца толькі паўназначныя часціны мовы. Даюцца скарачаныя лацінскія назвы часцін мовы: N – *nomem substantivum* (назоўнік), лічбай унізе абазначаны нумар склону; Adj – *nomem adjektivum* (прыметнік); Pr – *pronomen* (займеннік); V – *verbum* (дзеяслоў); Adv – *adverbium* (прыслоўе).

V(AdjN)₄, N₁N₂, VAdv, AdjN₁, N₁Adv, (Adj і Adj) N₁, V(AdjN)₅, Adv(AdjN)₂, V(PrN)₄.

21. Выпішыце з тэксту падпарадкавальныя словазлучэнні. Зрабіце іх сінтаксічны аналіз (простая ці складаная, разнавіднасць падпарадкавальнай сувязі і сродкі яе выражэння, сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі, лексіка-граматычны тып).

Першымі адчуваюць подых вясны Прыпяць і Нёман. Яны бліжэй да Атлантыкі, да яе мяккага подыху. Пасля – Дняпро і толькі потым – Дзвіна з прытокамі. Гарматны грукат ляціць над ракою. Ільды спачатку пасоўваюцца, пасля ідуць трэшчынамі, ламаюцца – і пайшло.

Крыгі грувасцяца адна на адну. Вокамгненна ўзнікаюць і так жа хутка бурацца ледзяныя замкі, вежы, валы. Ледзяныя гмахі рвуць берагі, калоцяць іх. Рацэ досыць ледзянога прыгону. Яна хоча дыхаць, вольна каціць свае празрыстыя воды, без перашкод адбіваць у сабе сіняе неба і сляпуча белыя веснія аблокі і жаўрукоў, што трапечуць, прывязаныя да гэтых аблокаў нябачнаю гумкай.

У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце з тэксту падпарадкавальныя словазлучэнні. Укажыце разнавіднасці падпарадкавальнай сувязі і сродкі яе выражэння.

2. Вызначце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі падпарадкавальных словазлучэнняў. Назавіце лексіка-граматычныя тыпы словазлучэнняў.

3. Выпішыце са сказаў несвабодныя словазлучэнні. Укажыце, якія з іх сінтаксічныя, а якія фразеалагічныя.

4. Выпішыце са сказаў асобна словазлучэнні, кампаненты якіх аб'яднаны пры дапамозе слабага кіравання, і словазлучэнні, кампаненты якіх аб'яднаны пры дапамозе іменнага прымыкання.

5. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Варыянт I

Заданні 1-2

Дарогу трывожылі скрып вазоў, крык і стогн людзей, рыканне кароў, піск свіней і парасят. Падводы прускаўцаў далучыліся да абозу, які, як заварожаны, павольна рухаўся ў невядомасць. Дарога не ўмяшчала ўсіх людзей. Рухаліся трыма радамі: два – войскі і адзін, збоку, – бежанцы. Ззаду заставаўся шлях, спаласаваны тысячамаі колаў, зрэзаны бясконцым мноствам каляін. Вялікае зборышча людзей цяжарам клалася на чалавечую свядомасць, прыгнятала, але чалавек мусіў цярпець.

У. Гніламёдаў. Усход

Заданне 3

1. Туман быў яшчэ густы, і крокаў за дваццаць мала што відаць было (К.Чорны). 2. Валунны значнага памеру сцягваюць з палёў на межы трактарамі ці спіхваюць бульдозерамі (У.Караткевіч). 3. Аб'ездчык, сярэдніх год чалавек, правая рука ляснічага, скрыва і злосна зірнуў на лесніка (Якуб Колас). 4. Я не пярэчыў, не прывык сядзець склаўшы рукі (В.Шырко). 5. А лес тут – рукой падаць (Якуб Колас). 6. Макар часта бываў у плаванні, жонка яго працавала ў бальніцы медыастрой, а Воля хадзіла ў дзесяты клас (В.Хомчанка).

Заданне 4

1. У небе ледзь прыкметнай кропляй пад сонцам вісеў жаваранак (У.Краўчанка). 2. Дарога спіраллю віецца (А.Вялюгін). 3. Марозам закаваны далячыні (А.Звонак). 5. Плыве над верасам хваёвы душны пах (П.Панчанка). 6. Пасля дажджу на выспелым пагорку чмялі абудзяцца ў расе (А.Пысін).

Заданне 5

Читатъ по слогам, выбирать по желанию, ходить по городу, быстрее остальных, смеяться над щенком, поехать в лес за грибами.

Варыянт II

Заданні 1-2

Збочыўшы з цэментаванай сцяжыны, па някошанай рэдкаватай траве прайшоўся да гарадскога возера, дзе амаль бязлюдна, што і не дзіўна для халоднага лета. Ад берага лёгка паплыла шараватая качка з маладым вывадкам у шэсць дзюбак. Адплылася і зноў прычаліла да берага. Хвалістыя клінкі на вадзе і клін качанят... Усё гэта між зялёнага астраўнога круга нібы і звычайнае, але як цешыць вока. А ў душы яно аддаецца гуканнем нейкіх патаемных струн.

К.Камейша. Паміж кубкам і вуснамі

Заданне 3

1. Колькі ўжо год ведае Змітрок Іну, а не памятае выпадку, каб яна ашукала, не стрымала слова (М.Ваданосаў). 2. А вечар цемень прынясе, тады – хоць вока выкалі (А.Астрэйка). 3. Галоўны ўрач быстрым позіркам змерала Веру Паўлаўну з галавы да ног (А.Асіпенка). 4. Нізавы вецер развёў на амаль чорнай вадзе Дняпра хвалі ў рост чалавека (У.Караткевіч). 5. Драбіны былі высланы саломаю, і вулей ляжаў, як пан у вагоне першага класа, жыватом угару (Якуб Колас). 6. Мне ўжо чацвёрты дзесятак (В.Хомчанка).

Заданне 4

1. Часы падзей нястрымнай чарадою ідуць... (А.Звонак). 2. Бяроза сум раняе па лісточку (К.Кірэенка). 3. Добра летам прачнуцца на досвітку і паслухаць спеы

птушак (Я.Брыль). 4. Ноч сыпнула ў вокны зорак майскіх (П.Панчанка).
5. Ходзіць над садамі сонны месяц (Г.Бураўкін). 6. Я з сынамі на двары стаяў
уранні і ў неба яснае глядзеў (В.Вітка).

Заданне 5

Учыцца по вечерам, плыць по океану, зрабіць по старому обычаю,
благодарыць сестру, лепш за ўсіх, слыхаць сваімі ўшамі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

СКАЗ

22. Растлумачце сэнс паняццяў прэдыкатыўнасць, прэдыкатыўныя адносіны, прэдыкатыўнае словазлучэнне. Выпішыце сказы з прэдыкатыўнымі словазлучэннямі.

1. Архіпу было сумна і неяк трывожна (М.Гарэцкі). 2. Далёка недзе грукала грамамі неба (Г.Бураўкін). 3. Каля агню сядзела некалькі чалавек (М.Чарот). 4. Нельга было нічога разгледзець (П.Галавач). 5. Чалавека забралі і пагналі невядома куды (К.Чорны). 6. У сяле чулася гаворка і песні (Якуб Колас). 7. Збоку глуха шумела рака і поўніла наваколле сваім шумам і матаравым гулам (П.Галавач). 8. Сонца яркае заззяла ў вышыні (М.Танк). 9. Вочы хлопчыка зноў засвяціліся радасцю (Я.Маўр). 10. Схілілася налітае ядраным зернем калосе (А.Васілевіч). 11. Ідзеш і радуешся вясноваму сонцу (К.Чорны).

23. Вызначце тыпы сказаў паводле мэты наведання і інтанацыі і растлумачце знакі прыпынку ў канцы іх.

1. Знічка коціцца агністаю слязой (М.Багдановіч). 2. Спявай, душа! У песнях радасць ёсць! (У.Хадыка). 3. Пытаеш ты, якім быць трэба зямлі забытай песняру? (Якуб Колас). 4. Дажджу густую сетку накінуў вечар на мury... (П.Панчанка). 5. Надзеі бліскае святло! (М.Мятліцкі). 6. Ці быў хоць шчаслівы сяголета жнівень? (У.Сыракомля). 7. Вецер нёс матывы песень ненапісаных (У.Хадыка). 8. Неба! Ясных зораў не тушы! (П.Панчанка). 9. Горад... Заўсёды шумлівыя вуліцы... (В.Таўлай). 10. Над Мінскам жаваранак! Чулі? (В.Вітка). 11. Я люблю касачы. Беларускія архідэі. Яны цвілі шалёна над морам разнатраўя (У.Караткевіч). 12. Красавік... Вее ў твар цёплы вецер вясны (А.Звонак).

24. Выпішыце асобна клічныя сказы і пабуджальныя сказы. Растлумачце адрозненні паміж імі.

1. О пахкая крошка! О хлеб ты наш чорны! Спрадвеку ты звязаны з доляй людскою! (У.Сыракомля). 2. Песню, душа, заві, словы гучаць прымусь! (У.Хадыка). 3. Маладосць не знікла, не прайшла! (М.Багдановіч). 4. Прасторы! Волі мне! (В.Таўлай). 5. Не рабіце ніколі нікому зла, не кідайце развалін і папялішчаў! (К.Кірэенка). 6. Хай слава ніколі Мсціслаў не міне! (М.Аўрамчык). 7. Поўнач! Азёр залатая паверхня! (А.Звонак). 8. Успамяні, маё сэрца, даўнейшыя дні! (М.Багдановіч). 9. Хітры быў чалавек Апанас Мядзведзька! (І.Навуменка). 10. Абшар! Бог мой, які абшар! (У.Караткевіч). 11. Які настрой! Як б'ецца пульс зямлі! (У.Хадыка). 12. Паклянёмся любіць наш край! (З.Астапенка). 13. Пакіньце на беразе смутак і жаль! Песню бярыце з сабою! (Н.Гілевіч). 14. Клічуць дарогі свету, клічуць наперад мяне! (Е.Лось). 15. Дык гартуй жа свае сілы да палёту, мая песня! (М.Танк).

25. Ахарактарызуйце структуру і значэнні пыталых сказаў (уласна пыталыя, пытална-рытарычныя, пытална-пабуджальныя, пытална-эмацыянальныя).

1. І адкуль цішыня ў свежым ранку? (П.Пестрак). 2. Хто няшчасце можа здолець? (В.Таўлай). 3. Разбітыя мары словамі хіба вернеш хоць трошкі? (К.Кірэенка). 4. Што шкодзіць тут натхненню? (М.Багдановіч). 5. Чаго ж гэтак позна сёлета звоніць жаваранак у небе сінім? (В.Вітка). 6. Хіба ж можна сонца рух спыніць? (А.Звонак). 7. Што на свеце роўнага па сіле знойдзецца да шчырай дружбы? (У.Дубоўка). 8. Хочаш ты ні ў чым не памыляцца? (Х.Жычка). 9. Гэй, хто стрымае наш творчы размах? (В.Таўлай). 10. Каму агнямi свеціш, вуліца? (А.Пысін). 11. А далей? Што лёс далей накрэсліў? (М.Калачынскі). 12. Што з табою? Плачаш? (У.Караткевіч). 13. Чаму ты маўчыш, паэзія мая? (В.Вітка). 14. Няўжо прарыпіць сваёй воссю надломленай глобус – Зямля і спыніцца стомлена, быццам гадзіннік, людзі? (Я.Сіпакоў). 15. Дзе ж ты сягоння, дзяўчына мая? (В.Таўлай). 16. Каму, як не табе, паслухаць жывую музыку вясны? (У.Хадыка). 17. Можа, мы маглі б убачыцца заўтра? (К.Чорны).

26. Растлумачце настаноўку спалучэння знакаў прыпынку ў канцы сказаў.

1. Глядзі, якая перад намі гарыць і свеціць зорка!..(У.Хадыка). 2. Маленства, дзе ты?..(А.Лойка). 3. І ўсё памылкі... Як іх пазбегнуць, дружа мілы?! (А.Лойка). 4. Няўжо на свеце нешта ёсць мацнейшае за дружбу, у лютых бітвах не згарэўшую, з якою мы над бурамі ўзняліся?! (К.Кірэенка). 5. Аб той вясне ўспамінаю як аб самай светлай далечы!.. (А.Лойка). 6. Вецер, уздыміся!..(М.Чарот). 7. Ах, думкі, куды паляцелі? (В.Таўлай). 8. Хіба цябе састарылі гады?! (Г.Бураўкін). 9. Ты помніш?.. Не, цяпер ты ўжо не ўспомніш той сквер, дзе мы сядзелі ў летні дзень... (М.Аўрамчык). 10. Пачакайце! Што вы гэтак хутка?! (М.Калачынскі). 11. Дзе ж ля вокан нашыя ялінкі?.. (А.Вялюгін). 12. Франц Шуберт, Штраус, ван Бетховен... І сёння вы жывыя для жывых!.. (А.Бачыла). 13. Калі ўжо, калі адгрыміць на зямлі час граніц, неспакойных граніц?.. (А.Куляшоў). 14. Зямля Радзімы! У сэрцы боль салодкі хто не адчуў, сустрэўшыся з табой?! (А.Звонак).

27. Запішыце сказы, ставячы ў іх канцы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце магчымыя варыянты.

1. Зор ранніх знікла дзядэма (У.Хадыка). 2. Праз якія яшчэ нам далечы і ў якую ісці пару (А.Лойка). 3. Ubачыць родны бераг свой табе да болю хочацца (П.Панчанка). 4. Хто мне і каму я ў жыцці вінен (У.Хадыка). 5. Як непаўторны кожны міг (А.Лойка). 6. Белая птушка здалёку белым махае крылом (А.Звонак). 7. Цісне сэрца мне песня начная (М.Багдановіч). 8. Над гарачым палеткам, ветрык, вей (В.Вітка). 9. Льны адбіраюць неба фарбы (М.Аўрамчык). 10. Годзе, успаміны, даволі (В.Таўлай). 11. Эх, хутчэй бы вясна (М.Калачынскі). 12. Бяседзе кожнай

ёсць мяжа (У.Хадыка). 13. Чаму цябе хвалююць чужыя пачуцці (К.Кірэенка). 14. Ясней свяці, сонца (М.Чарот). 15. Адышлі дні былыя ў песню Дзе сябры мае Дзе яны (П.Панчанка). 16. Ці можаш, песня, ты маўчаць (А.Бачыла). 17. Хай мчаць наперад караблі (У.Хадыка).

28. Перакладзіце сказы на беларускую мову, пастаўце ў іх канцы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце тыпы сказаў паводле мэты выказвання.

1. Сложна, богата, миролюбива, талантлива славянская душа (А.Толстой). 2. Желанья Что пользы напрасно и вечно желать (Ю.Лермонтов). 3. Да здравствует солнце, да скроется тьма (А.Пушкин). 4. Не правда ли, странная пьеса (А.Чехов). 5. Нет человека в мире счастливее меня (И.Тургенев). 6. Разве мы, писатели, не были свидетелями жизни и деятельности великих борцов за мир (К.Федин). 7. Вперёд Не отставай, друзья! (А.Чехов). 8. Слышите ли вы Обещаете ли вы это сделать (И.Тургенев). 9. Любовь красива, злоба безобразна (К.Федин). 10. Разве вы можете обойтись и без публики, и без музыки, и без грома рукоплесканий (А.Пушкин). 11. В сумерках проступали неясные контуры строений (А.Фадеев). 12. Любит ли он вас (И.Тургенев). 13. Пусть сильнее грянет буря (М.Горький).

29. Вызначце тыпы сказаў паводле мадальнасці (сцвярджальныя, адмоўныя: агульнаадмоўныя, частковаадмоўныя).

1. Не хацелася траціць дарэмна ніводнага дня, ні адной хвіліны (І.Шамякін). 2. Ля гэтых сосен нельга не спяваць (М.Танк). 3. Смутку не знае вясна маладая ніколі ні ў лесе, ні ў полі (А.Александровіч). 4. Ні аднаго голасу на вуліцы (І.Мележ). 5. Андрэй чакаў не такога прыёму (П.Пестрак). 6. Ніхто не сказаў ні слова (Р.Няхай). 7. Маці не вытрымала, каб лішні раз не палюбавацца на дачку (І.Шамякін). 8. Ні броду, ні моста не было (Якуб Колас). 9. Гэту песню не спець не магу я (К.Кірэенка). 10. Сябры мае таксама выбіраюць гармонікі і скрыпкі, на якіх, хіба, вяселле не адно сыграем (М.Танк). 11. Ці не прайсціся нам па вясенніх вуліцах (П.Хадкевіч). 12. Каму не хочацца ў гарачы летні поўдзень апынуцца на беразе возера ці хоць бы невялічкай рэчкі? (В.Вітка). 13. Ад пачутых слоў на душы стала не так трыожна (П.Галавач). 14. Не, не вярнуцца дням былым ужо ніколі (М.Багдановіч). 15. У хату ўвайшоў не Кандрат (А.Савіцкі).

30. Падзяліце тэксты на сказы, перакладзіце іх на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

I. Но какая же непостижимая тайная сила влечет к тебе почему слышится и раздается немолчно в ушах твоя тоскливая несущаяся по всей длине и ширине твоей от моря до моря песня что в ней в этой песне что зовет и рыдает и хватает за сердце Русь чего же ты хочешь от меня какая непостижимая связь таится между нами.

Н.Гоголь. Мертвые души

II. Боже как ты хороша подчас далекая далекая дорога сколько раз погибающий и тонущий я хватался за тебя и ты всякий раз меня великодушно выносила и спасала а сколько родилось в тебе чудных замыслов поэтических грёз сколько переживалось дивных впечатлений.

Н.Гоголь. Мертвые души

31. Вызначце развітыя і неразвітыя сказы, аднаасастаўныя і двухасастаўныя сказы. Растлумачце арганізацыю кожнага з граматычных саставаў.

1. Вецер сціх. Залаціцца ціхі асенні дзень (У.Караткевіч). 2. Стаяла цішыня і ноч (К.Чорны). 3. Вось, здаецца, і бераг (Я.Маўр). 4. Не чутно было ўжо вясёлых песень (Якуб Колас). 5. Звонкая марозная раніца (І.Грамовіч). 6. Зніклі сум і туга. Хацелася зноў працаваць (П.Пестрак). 7. Бабка Наста, як кажуць, была стрыманай (І.Шамякін). 8. Алеська – дзяўчына бойкая і вясёлая (Р.Мурашка). 9. Настрой быў канчаткова сапсаваны (П.Галавач). 10. Натоп загуў, заварушыўся (К.Чорны). 11. Было горача (І.Навуменка). 12. Мора ласкавае, спакойнае (Я.Маўр). 13. Абедзве жанчыны ўсміхаліся (У.Карпаў). 14. Лагуновіч – добры камандзір (І.Мележ). 15. Прысутнічае чалавек сем (І.Шамякін). 16. Бярэзнік. Дзе-нідзе блісне верхавіна елкі (К.Чорны). 17. Маці з дачкой пачалі спяваць ("Народная газета"). 18. Світае (А.Якімовіч). 19. Ніхто з нас не спяшаўся (В.Хомчанка). 20. Быць першым нялёгка (А.Савіцкі).

32. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Укажыце тыпы аднаасастаўных сказаў.

1. Хорошо в деревнях пекут хлеб (М.Горький). 2. Прислушайтесь к голосу весенней музыки (В.Песков). 3. Не усидеть дома в такое время охотнику (В.Арсеньев). 4. Изморось. Сумерки. Дорога в степь (М.Шолохов). 5. Ласковым словом и камень растопишь (Пословица). 6. С особенным чувством вспоминаю первое охотничье путешествие (И.Соколов-Микитов). 7. Не пора ль за дело приниматься (И.Крылов). 8. Нет здесь ни объездчиков, ни егерей, ни лесников (Н.Почивалин). 9. Жгучим морозом опаляет лицо (А.Фурманов). 10. Полночь. Мгла и ветер (Н.Грибачев). 11. Писателю необходимо быть умным, но еще необходимее быть сердечным (П.Павленко). 12. Это стихотворение в прозе. Со временем к нему напишут музыку (М.Горький). 13. Звезды затянуло мглой (А.Толстой). 14. К вечеру нахмурилось (Н.Бажанов). 15. После короткого совещания решено было идти обратно (М.Шолохов). 16. Вам бы здесь до осени пожить (А.Чехов). 17. С дождями связано много примет (К.Паустовский). 18. В самолете становилось все жарче, все душней (В.Катаев). 19. Вон солнце, голубое небо... Воздух какой чистый (И.Куприн). 20. Можно без лыж идти по хрустящему снежному паркету (И.Соколов-Микитов). 21. Нет, об этих минутах нельзя писать без восторга (В.Песков).

33. Запішыце тэкст, расставіце прапушчаныя знакі прыпынку. Вызначце тыпы сказаў паводле будовы (простыя, складаныя). Падкрэсліце ў сказах граматычную аснову.

Сядзіба Міцкевічаў здалёк вабіць вока кліча наведаць утульны куток Навагрудка. Усё тут цяпер дагледжана прыяздobleна вычышчана-выгладжана. Праўда сам дом ужо не той які быў пры жыцці паэта многа зменена і ва ўсёй сядзібе. Тут не сустрэнеш ужо тых таполяў што вартай стаялі некалі перад домам я іх бачыў толькі на малюнку Ігната Дамейкі. Няма ручая што цёк каля вокнаў няма маленькай цяністай алеі з каштанаў ды ліп што вяла да ганка замест яе цяпер акуратная забрукаваная дарожка. І ўсё ж гэта тая самая сядзіба. Тут як тыя мімалётныя птушкі працяцелі некалі дзіцячыя і юнацкія гады паэта. Цэлых семнаццаць гадоў кожны дзень чуўся тут яго голас ад нараджэння (сюды адразу ж маці прывезла немаўля з Завосся) і да яго паступлення ў 1815 годзе ў Віленскі універсітэт. На родны падворак імчаў ён кожным разам бавіць канікулы спачатку як студэнт універсітэта а потым як настаўнік ковенскай школы.

Вунь на той высокі ганак сустракаць яго выходзіла маці а з будкі радасна павіскваючы ляцеў насустрач улюбёнец усіх дзяцей чорны як смоль Крук кідаўся на грудзі і ўсё меціў лізнуць у шчаку.

К.Цвірка. Да ўзгоркаў тых лясных...

34. Выпішыце з тэксту сказы ўскладненай будовы. Укажыце, якімі канструкцыямі яны ўскладнены (аднародныя члены сказа, адасобленыя члены сказа, параўнальныя звароты, звароткі, набочныя і ўстаўныя канструкцыі).

Наступала бурная вясна. На Сожы сышоў лёд. Пайшлі параходы. Да вайны на рэках быў спорны рух і грузавозаў, і пасажырскіх суднаў, аўтобусаў рэйсавых тады не было...

Недзе ў красавіку, калі разліў Сожа, якім мы любаваліся з крутога берага парка, пачаў спадаць, а на Мельнікавым лузе вылезлі з вады астраўкі, Міхал Бахун сказаў мне:

– Давай з'ездзім у мае Парычы. Пасля практыкі я не дабраўся туды.

Я разумеў яго: чалавеку карцела расказаць пра Заходнюю Беларусь (было што!), прывезці нейкія падарункі, якія мы купілі за нашы мізэрныя камандзіровачныя...

Хіба мог я адмовіцца ад прапановы сябра? Праплыць па Дняпры, па Бярозе! Казка! Шкада, што ад Рэчыцы паплыўём не ўніз, не да Холмеч, дзе была мая Маша. А мяне так цягнула туды! З мінулага лета не бачыліся. Як ты там, у Артуках, мая фельчарыца? Нешта сухаватымі пісьмы твае сталі! Рэўнасць да невядомага саперніка ела сэрца, як іржа жалеза, кінутае пад дажджом.

У Рэчыцы мы сядзелі суткі: чакалі парахода. Добра, што там на прыстані пад абрывістым берагам меўся пакойчык, дашчаты, але шчыльны – не прадзімала ветрам, – і вартаўнік дазволіў нам там пераначаваць. На другі дзень пашанцавала ўладкавацца на буксірчык, які цягнуў баржу з нейкім грузам.

Перад заходам сонца высадзіліся ў Парычах – глухім яўрэйскім мястэчку. Хата Бахуноў тут жа над ракой, крокаў за сотню ад прыстані, калі дашчаты масток можна назваць прыстанню. У хату мы зайшлі незаўважанымі. І толькі калі сябра мой схіліўся, як у паклоне, каб прайсці з цесных сенцаў праз нізкія дзверы, маці ўбачыла сына. Яна сядзела на лаве і перабірала дробную бульбачку: набліжалася вясна, сяўба.

І.Шамякін. Начныя ўспаміны

35. Выпішыце з тэксту асобна поўныя сказы і няпоўныя сказы. Укажыце, якія члены сказа прапушчаны ў няпоўных сказах.

Зала – як суцэльны грот з кветак. На спінках крэслаў гірлянды незабудак, у насценных вазах букеты нарцысаў і цюльпанаў. Столь – як кветкавы шацёр. І ля сцен – маладыя бярозкі.

А на сцэне – дзявочы хор. Ніжэй – вясковы аркестр.

Кумы з дзецьмі садзяцца парамі, ля праходу. І хор пачынае спяваць. Песні яго – тыя песні, што спявае народ пра дзяцінства, пра маці, пра будучы лёс немаўлятка. Музыка, водар кветак. Усе сядзяць трошкі расчуленыя.

У.Караткевіч. Казкі Янтарнай краіны

36. Выпішыце з тэксту няпоўныя сказы. Укажыце, якія члены сказа ў іх прапушчаны. Назавіце бессастаўныя сказы, якія ўжыты ў гэтым тэксце.

Размовы пра бежанства не аціхалі і ў хатах, і на вуліцы.

– Мусіць, паедзем, – казаў Пятро Ламака (па вясковай мянушцы Багдан) і шкроб за вухам.

– Дзіва што! – як заўсёды няпэўна адгукнуўся Гамон.

Да мужчын падышоў Фэдар-японец:

– Ці сустрэне там хто? Сёння кожны пра сябе думае.

Неяк незаўважна сярод мужчын з'явіўся Трахімаў сын – Косцік, узяў бацьку за палу світкі:

– Хадзем дахаты, мама плача, – сказаў, хлюпаючы носам.

– Чаго? – натапырыўся на сына бацька.

– А таго! – пацягнуў малы за палу і, агледзеўшы мужчын, як бы пахваліўся: – А мы не паедзем!

– Паедзеш, калі казакі папросяць! – зарагатаў Галёнка.

– Не! – стаяў на сваім малы. Чуў, відаць, нешта ад старэйшых, ад сямейнікаў.

Але ж не. Па суседніх на захад ад Прускі вёсках ужо шасталі на конях казацкія раз'езды, прыспешвалі людзей збірацца ў дарогу.

А калі ў пачатку жніўня здалі і Варшаву, дык Пруску зусім запаланілі вайскоўцы і адразу ж за клунямі ўзяліся капаць акопы.

Вечарам, калі Кужалі сабраліся ў хаце, Кірыла сказаў: – Вунь яно што! І на Брэсцкую крэпасць не спадзяюцца. А здаецца, яе зусім нядаўна адрамантавалі...

Неўзабаве кожная прускаўская сям'я атрымала невялічкую кніжачку – “Білет бежанцаў”.

У.Гніламёдаў. Усход

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце з тэксту простыя сказы. Ахарактарызуйце іх паводле мадальнасці, мэты паведамлення.

2. Падкрэсліце ў простых сказах граматычную аснову і даданыя члены сказа. Укажыце іх тыпы паводле структурнай арганізацыі (аднасастаўныя, двухсастаўныя; развітыя, неразвітыя; ускладненыя, няўскладненыя).

3. Выпішыце з тэксту складаныя сказы, укажыце іх тыпы (складаназлучаныя, складаназалежныя, бяззлучнікавыя, сказы з рознымі відамі сувязі). Пабудуйце іх схемы.

4. Выпішыце з тэксту няпоўныя сказы, а таксама складаныя сказы, у якіх ёсць часткі са структурай няпоўных сказаў. Укажыце, якія члены сказа ў іх прапушчаны.

5. Раствлумачце на прыведзеных прыкладах адрозненні паміж сінтаксічнай сувяззю дапасаваннем і сінтаксічнай сувяззю каардынацыяй.

Варыянт I

Заданні 1-3

Здавалася, рушыўся свет... Бянтэжыла новае слова – бежанцы. Але сам чалавек не заўсёды заўважае, як ён становіцца іншым.

...Марыля, ужо седзячы на возе, апошні раз глянула на родную хату, на забітыя дошкамі вокны і заплакала.

Выехалі на Камянецкі гасцінец, і ўсе доўга азіраліся назад. Вёска аддалялася і аддалялася.

Нарэшце зніклі, засталіся за даляглядам дзве прускаўскія ліпы, што ўзвышаліся пасярэдзіне вёскі.

Ехалі. Над возам узнімалася палатняная буда, а ўсё разам нагадвала Лявону карабель, што пусціўся ў плаванне па бясконцым жыццёвым моры.

На такіх жа "караблях-фурманках" паціху калыхаліся і астатнія прускаўскія сем'і. Паперадзе ехалі Пятро Ламака і Аляксей Галёнка, зрэдку паганяючы коней.

На возе ў Кужалёў сядзелі Кірыла і Марыля, астатнія ішлі пешшу. Лявон трымаўся за люшню і часта аглядаўся на фурманкі, што рухаліся следам.

Прускаўскі абоз суправаджалі некалькі казакаў на конях.

У.Гніламёдаў. Усход

Заданне 4

І адкрылася Палессе. Адкрылася тым, што тры ласі пераплывалі Сож, выставіўшы над вадою гарбаносыя галовы. А пераплыўшы, пачуўшы гоман вінтоў, ірванулі на сваіх хадулях – аж затрашчала лаза. Нават пазіраваць перад аб'ектывам не схацелі. Была ва ўсім гэтым такая першабытная дасканаласць і прыгажосць, што сціснула сэрца.

У.Караткевіч. Званы ў прадоннях азёр

Заданне 5

1. Над галавой – бяздоннае неба.
2. Неба бяздоннае.

Варыянт II

Заданні 1-3

На ўсім ляжала намітка тонкага шэрага марыва, якое ахутвала блізкае і – гусцей – дальняе наваколле. З прыдарожных прысадаў ужо ападалі сухія лісты.

Падарожнікаў не пакідала трывога. Думаў заўсёды, што гаспадар, а ты, аказваецца, бежанец. Балела душа аб пакінутым.

Наперадзе, за Ліпнаю і Мікалаевам, паказаўся Камянецкі стоўп, які добра быў відзён з Бабіцкай гары. Унізе, пад гарою, колы па восі грузлі ў пяску.

Мінулі Ліпну, Мікалаева, праехалі Замасты, і колы застукалі па камянецкім бруку. З некаторых дамоў на вуліцу павыходзілі местачкоўцы. Большасць з іх былі яўрэі.

...Застаўся ззаду Камянецкі стоўп.

Рухаліся марудна. Паспявалі праехаць дзве-тры вярсты за гадзіну, болей не атрымлівалася. Шумеў у дарожных прысадах вецер, нізка клубіліся белыя бухматыя воблакі, скрыпелі калёсы, западаючы ў глыбокіх калдобінах і нібы скардзячыся камусьці на незайздросны лёс ездакоў.

У.Гніламёдаў. Усход

Заданне 4

Паміж азёраў частыя ўзгоркі, і на іх пілы лясоў, пераважна хвойных. А па схілах – палі. Малінавыя шары канюшыны, сінявокія льны, жыта, сям-там расквечанае валошкамі.

На ўзгорках вострыя шпілі гарадкоў з гарбатымі вуліцамі і вялізнымі купамі старых ліп. Адзін амерыканскі падарожнік, што аб'ехаў палову свету, пісаў на пачатку нашага стагоддзя, што пейзажаў, лепшых за пейзажы беларускія, ён не бачыў ва ўсёй Еўропе.

У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі

Заданне 5

1. Крынічная вада наталіла смагу.
2. Вада крынічная.

АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

48. Прааналізуйце структуру пэўна-асабовых сказаў і спосабы выражэння галоўнага члена сказа.

1. Казкай цудоўнаю, песняй вясновай вечна жыві, мая родная мова! (С.Дзядушка). 2. На далёкай зямлі Казахстана земляка выпадкова сустрэну і расказваць з ахвотаю стану пра благія і добрыя змены (А.Бадак). 3. Аснежаная Літва, як сум па табе, павязу часцінку твайго характа – тваю сняжынку-слязу (А.Лойка). 4. Несправядлівасці ніводнай не пацерпім! (У.Караткевіч). 5. Па здзейсненых казках, радках непаўторных паэм, па колеру шчасця шукаем дарогі свае (В.Лукша). 6. Мой верны дружа, тваёй парадай не праміну скарыстацца (І.Грамовіч). 7. Звіні ж, маё маленства залатое! (В.Вітка). 8. Прачнуся на досвітку, пачну збірацца ў няблізкую дарогу (П.Галавач). 9. Бачу самотны клін журавоў у восеньскім небе (М.Калачынскі). 10. Пайшлі, дзеці, дадому (А.Васілевіч). 11. Люблю адвячоркам выйсці на двор і ўслухвацца ў далёкую песню салаўя (У.Карпаў). 12. Давайце, добрыя сябры, пагутарым аб шчасці (П.Глебка). 13. Абагрэй маё каханне, сонца, промнямі сваімі (П.Броўка). 14. Хутка мінаем Заслаўе з цудоўнай каменнай вежай на высокай гары (ЛіМ). 15. Давайце перастанем думаць пра ўласныя дасягненні, пра свае жаданні. Паспрабуем ацаніць станючыя якасці іншых людзей (В.Вітка).

49. Прааналізуйце структуру абагульнена-асабовых сказаў і спосабы выражэння галоўнага члена сказа.

1. Дум не скуеш ланцугамі (Янка Купала). 2. Глыбокую ваду не замуціш (Прыказка). 3. Не звездаўшы гора, шчасце не пазнаеш (Прыказка). 4. Добрага чалавека не перахваліш (М.Лынькоў). 5. З характа вады не нап'ешся (Прыказка). 6. За спрос платы не бяруць (Прыказка). 7. Раскладайце, паліце Купалля агні! (Н.Гілевіч). 8. Ад хлеба не шукаюць хлеба (Прыказка). 9. Жыві добра з людзьмі: з добрымі для добрасці, а з ліхімі для злосці (Прыказка). 10. Лес не сякуць языкамі (К.Крапіва). 11. На свеце жывучы, усяго нажывеш (Прыказка). 12. Страчанага часу не вернеш (Р.Няхай). 13. Апёкшыся на малацэ, на ваду дзьмеш (Прыказка). 14. Куранят увосень лічаць (Прыказка). 15. Ліхтаром пушчы не асвеціш (У.Галубок). 16. У людзей пытай і свой розум май (Прыказка). 17. Дармоваму каню ў зубы не глядзяць (Прыказка). 18. У бяздонні часу не прыкмеціш зла (А.Звонак). 19. Выраслі, а розуму не вынеслі (Прыказка). 20. Бачаннем не зловіш жураўля (Р.Барадулін).

50. Выпішыце няпэўна-асабовыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Растлумачце, чым адрозніваюцца няпэўна-асабовыя сказы ад абагульнена-асабовых сказаў.

1. Была вечарынка. Спявалі песні (У.Караткевіч). 2. Спакавалі рукзакі. Адплывалі. Сонца было злева (У.Караткевіч). 3. Рассталіся. Яна адна (М.Танк).

4. Плылі юбіляру кветкі. Ракою лілося віно. І рукі яму паціскалі. І гаварылі прамовы (К.Кірэенка). 5. Восенню ўздоўж дарогі пасадзілі маладыя хвойкі (І.Навуменка). 6. Пераможцаў не судзяць (Прыказка). 7. На полі капалі бульбу (А.Чарнышэвіч). 8. Навуку за плячыма не носяць (Прыказка). 9. У суседнім вагоне спяваюць і смяюцца (Б.Мікуліч). 10. Птушку пазнаюць па палёце (Прыказка). 11. У хаце навялі чысціню і па-святочнаму прыбралі (М.Хведаровіч). 12. Па нітачцы клубок знаходзяць (Прыказка). 13. Гучала музыка. У пакоі танцавалі (А.Кулакоўскі). 14. Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку (Прыказка). 15. За выключэннем некаторых раёнаў Палесся, беларускую хату ніколі не беляць знадворку, толькі ўнутры (У.Караткевіч).

51. Запішыце безасабовыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Прааналізуйце спосаб выражэння галоўнага члена ў безасабовых сказах. Вызначце семантыку безасабовых сказаў.

1. Няма на свеце земляў непрыгожых (П.Панчанка). 2. Трэба сурова сеяць свой хлеб, змагацца з градам і навальніцамі, спяваць і не звяртаць увагі на крушэнні, здрады і боль (У.Караткевіч). 3. Садоў намнога пабольшала за апошнія дзесяцігоддзі (У.Караткевіч). 4. Ад ракі павеяла халадком (І.Шамякін). 5. Зусім ужо развіднела (В.Быкаў). 6. Прыемна было адчуваць пяшчоту вясенняга сонца (Якуб Колас). 7. Смешна прагай папракаць няўтольнай зялёную траву (А.Куляшоў). 8. І хочацца вянком прыбраць прыгожым галоўкі юныя бярозак навакол (У.Хадыка). 10. Позна. Над нівамі змрок (М.Танк). 11. Ранак завалакло туманам (А.Званак). 12. Пачынала брацца на адлігу (М.Лынькоў). 13. Пара не толькі зразумець, але і выправіць свае памылкі (Б.Мікуліч). 14. Лёгка лічыць сябе храбрым (К.Кірэенка). 15. Зосі стала крыўдна (К.Чорны). 16. За шумам нічога нельга было разабраць (І.Гурскі). 17. Сумна без смеху дзяцей (А.Пысін). 18. Шкада мне дзён загубленых маіх (М.Багдановіч). 19. Запрошаных гасцей было нямала (П.Пестрак). 20. Шляхі марскія ўспамінаць не грэх... (П.Панчанка).

52. Выпішыце асобна безасабовыя сказы і інфінітыўныя сказы, растлумачце адрозненні паміж імі.

1. Нам толькі б мір, ды хлеб, ды шчасце мець (П.Панчанка). 2. Не выплакацца. Ноччу не забыцца (А.Вялюгін). 3. Нам дружбай, як добраю песняй, заўжды даражыць (В.Лукша). 4. Мне здаралася бачыць стопяцідзесяцігадовыя ветракі (У.Караткевіч). 5. Зберагчы сёння трэба больш святла, цеплыні, дабраты (А.Пысін). 6. Не забыць мне цябе, родны край (Ц.Гартны). 7. Пачынае світаць (Т.Хадкевіч). 8. Нікому весні гул не заглушыць! (М.Танк). 9. Вечна палаць пуцяводным зорам у цемры ночы (М.Танк). 10. Час рыхтавацца да сяўбы (А.Кулакоўскі). 11. Хацелася пагаварыць хоць з кім-небудзь, падзяліцца сваімі трывогамі (І.Мележ).

53. Вызначце семантыку намінатыўных сказаў (апісальныя, указальныя, эмацыянальна-ацэначныя). Зрабіце сінтаксічны аналіз развітых намінатыўных сказаў.

1. Спакой. Туман. Тужлівы крык савы (У.Караткевіч). 2. Вось і бераг... Жоўты спад і круча (К.Кірэнка). 3. Вакзальны развітальны звон. Вагоны з песнямі і смехам (А.Пысін). 4. Восень, восень! Стома, шчасце, зоры і спакой (А.Вялюгін). 5. Вось азёрны край. Марэнныя грады, шматкіламетровыя "агароджы" з валуноў на межах. І многія-многія сотні азёр (У.Караткевіч). 6. Што за прыгажосць! (І.Шамякін). 7. Але ж і раздолле! (І.Грамовіч). 8. Бульбяное, жытняе, ільняное поле. Белыя зорачкі, жоўты сухмень, сіняе азерца. А яшчэ малінавая канюшына, белы россып грэчкі, залатое мора лубіну ці сланечніку, бледна-зялёныя кучары гароху. Ну і, вядома, пашы, выганы з каровамі і авечкамі (У.Караткевіч). 9. Вось і ноч. Нада мной заліліся слязамі нябёсы (М.Багдановіч). 10. Вунь нашая рэчка! Вунь школа ля гаю (П.Броўка). 11. Ціхі след. Зорны шлях. Цішыня (К.Кірэнка). 12. Творчы міг... Напорная імклінасць... Працай тут заняты муляры (П.Трус). 13. Ну і дождж! Ці скончыцца ён калі? (С.Баранавых).

54. Выпішыце намінатыўныя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Растлумачце, чым адрозніваюцца намінатыўныя сказы ад няпоўных двухсастаўных сказаў з прапушчаным выказнікам. Знайдзіце сказы, якія ў залежнасці ад актуальнага члянэння могуць кваліфікавацца як аднасастаўныя (намінатыўныя) і як двухсастаўныя.

1. Дуга дарог. Над борамамі сіні дым (У.Хадыка). 2. Жніво. Смуга над плёсам (А.Пысін). 3. Аэрапорт. Паласаты мяшок, напятае дыханнем пагоркаў ліловых. Антэна і домік. І рыжы стажок, увенчаны конусам жэрдак яловых (А.Пысін). 3. Першабытны іней. Снег няталы (А.Пысін). 4. Гарачыня. Не за гарой зажынкі (П.Панчанка). 5. Па імшарах топкіх – журавінаў жар (А.Звонак). 6. Магілёўская вёска. Курная хата. Год трыццаць шосты (К.Кірэнка). 7. Дарога па вячэрняй вёсцы. Стрэхі ў жыце. Росная, следная трава на вясковых могілках. Плеценыя платы. Вогненны, расплаўлены шафран заходу. І на ім, як цені, як ізваяні – буслы (У.Караткевіч). 8. Ноч. Туман устае над нізінамі. Аднекуль песня (У.Караткевіч). 9. Плот і весніцы. Хаты сонныя. У небе досвіткі. У сэрцы рань (У.Хадыка). 10. Глухая поўнач. Зорны пыл (А.Вялюгін). 11. Вечар. Месяц зоркі лушчыць. Кедрача густы настой (У.Някляеў). 12. Усход. Часам марэнныя грады, часам раўніны. На водападзелах тарфяныя і мохавыя балоты (У.Караткевіч). 13. Поўдзень. Палескае роўнае поле. На гарызонце зубчасты сілуэт лесу (У.Караткевіч).

55. Выпішыце асобна сказы са звароткамі, аднасастаўныя намінатыўныя сказы і канструкцыі з "назоўным уяўлення", растлумачце адрозненні паміж імі.

1. О Беларусь!.. Дык што ж ты для мяне? Краіна, дзе жыву? І больш нічога? (І.Клепікаў). 2. Капыль, Капыль! Маё мястэчка, Вялікай Міншчыны куток! Мне міла ўсё тваё: і рэчка, і хаты, і нівы, і гаёк!.. (Ц.Гартны). 3. Зямля!.. Людзей спакою пазбаўляе яна на гэтым свеце і на тым (А.Куляшоў). 4. О неба, ціхае, світальнае... Мы пад шатром тваім стаім з салодкай сённяяшняю тайнаю і лёсам заўтрашнім сваім (Г.Бураўкін). 5. Лістоты шэлест, ззянне зараніц, і срэбра хваль, і хваляванне жыта... Хай гэта ўсё ў душы маёй звініць і сэрцам будзе перажыта (П.Марціновіч). 6. Поўнач. Хваёвыя лясы. Пераважна сасна і яліна (У.Караткевіч). 7. Ноч. Дождж. Нябёс імгла (М.Багдановіч). 8. Шляхі, шляхі! О як жа многа было вас пройдзена ў жыцці! (П.Прыходзька). 9. О светлае сонца, прасветлае! Усім ты нясеш і цяпло і красу (Янка Купала). 10. Ранне! Крыштальнай расою выкупай травы мурожныя (А.Астрэйка). 11. Адвячорак. Змрок рассяўся... (Ц.Гартны). 12. Адпачынак. Скончан доўгі шлях (П.Панчанка). 13. Асенняя раніца. У паветры яшчэ вісіць дробны шэры пыл (А.Якімовіч). 14. Беларусь, Беларусь... Ні канца і ні краю (А.Вялюгін). 15. Поўнач, Поўнач!.. Стынь ды сопкі. Прорвы нетраў. Немасць зор (У.Някляеў).

56. Выпішыце з тэксту аднасастаўныя сказы, а таксама складаныя сказы, якія маюць часткі са структурай аднасастаўных сказаў. Зрабіце іх сінтаксічны аналіз.

I. Мы спазніліся на маладзечанскі поезд і вырашылі ехаць прыгарадным да станцыі "Беларусь", а ўжо адтуль дабірацца як-небудзь да Радашковіч, шукаць Вязынку, дзе нарадзіўся вялікі паэт.

...І вось праносяцца невядомыя ўзгоркі, рачулки з празрыстай вадою, вёскі ў лагчынах. Тут прыгожа, і паступова пачынаеш разумець, што толькі на гэтай зямлі мог нарадзіцца чалавек з прыгожай душой.

За станцыяй "Беларусь" тыя ж палі без канца, высокія ўзгоркі, парослыя лесам. Родная, мілая зямля!

Удвух з таварышам пускаяемся ў невядомыя краі.

Шмат часу "лічым шпалы", спяшаемся туды, дзе лес на двух узгорках расхінаецца і стварае браму ў светлую, залітую сонцам зямлю.

Спёка. Жаўранкі звоняць крыллямі ў шкляное празрыстае паветра.

У.Караткевіч. Вязынка

II. Я ўраджэнец той часткі Беларусі, якая ляжыць на Дняпры. Люблю беларускае Палессе, і казачна мяккую Навагрудчыну, і адзіную ў свеце Белавежу, і суровую прыгажосць паўночнага азёрнага краю. Іх нельга аддзяліць ад мяне, але ў Прыдняпроўі мне неяк больш прытульна.

На Украіне берагі Дняпра нагія, а тут яны ўсе ў лясах, курганах, у вёсках на ўзгорках, у садах, у забытых гарадзішчах, густа ўкрытых шыршынаю і чортапалохам, у запушчаных парках.

Калі раніцаю пльвеш на чаўне праз рачны туман і бачыш след за галавою выдры, што пераплывае раку, або ўсплёск бабра – адчуванне шчасця, адзінства з гэтай зямлёй і любоў да яе перапаўняюць цябе.

У.Караткевіч. Дарага, якую прайшоў

III. Хутка цямнела, наступала сцюдзёная ноч, снегапад канчаткова пераставаў, і лейтэнант заспяшаўся. Дзюбін, здавалася, надта доўга пракорпаўся з лыжамі гэтага Шалудзяка, пакуль звязаў іх. Насупраць у цярплівым чаканні, азначаным на цёмных пад капюшонамі тварах, стаялі яго байцы. За Шалудзяком высіўся Краснакуцкі, мажны прыгажун у вастраверхім, як і ў Дзюбіна, шлембудзёнаўцы, побач застыў даўгашыі Кудравец і ля яго – непрыкметны маўклівы Заяц. Апошні на сцежцы стаяў, напэўна, самы малады тут, баец Півавараў. Лейтэнант недастаткова ведаў іх, тых, з кім неўзабаве прыйдзеца яму падзяліць славу або смерць, але выбару ў яго не было. Вядома, было б куды лепш адправіцца на такую справу з добра знаёмымі, выпрабаванымі ў баях хлопцамі, але дзе яны, тыя яго добра знаёмыя хлопцы? Цяпер цяжка ўжо і прыпомніць усе вёскі, магільнікі, усе ляскі і пагоркі, дзе ў брацкіх і адзіночных магілах пазаставаліся яны, яго батарэйцы. За пяць месяцаў вайны ўцалела няшмат, тыдзень назад з ім разам прабілася цераз лінію фронту ўсяго чацвёрта. Двое пры тым аказаліся абмарожаныя, аднаго паранілі пры пераходзе каля Аляксееўкі; да самага канца з ім аставаўся вычысліцель сяржант Варанок. Гэты Варанок вельмі спатрэбіўся б цяпер, але Іваноўскі не мог адшукаць яго. Вычысліцеля адправілі ў стралковы батальён на перадавую, адкуль, як вядома, не ўсе вяртаюцца...

В.Быкаў. Дажыць да світаньня

57. Перакладзіце тэксты на беларускую мову. Параўнайце арыгінал і пераклад. Вызначце адметнае ў граматычным ладзе, што адрознівае пераклад ад арыгінала. Зрабіце сінтаксічны аналіз аднасастаўных сказаў, а таксама тых частак складаных сказаў, што маюць форму аднасастаўных сказаў.

I. Мне было тогды лет дваццаць пяць, начал Н.Н., – дела давно минувших дней, как видите. Я только что вырвался на волю и уехал за границу, не для того, чтобы "кончить мое воспитание", как говаривалось тогда, а просто мне захотелось посмотреть на мир божий. Я был здоров, молод, весел, деньги у меня не переводились, заботы еще не успели завестись – я жил без оглядки, делал что хотел, процветал, одним словом. Мне тогда и в голову не приходило, что человек не растение и процветать ему долго нельзя. Молодость ест пряники золоченые, да и думает, что это-то и есть хлеб насущный; а придет время – и хлебца напросишься. Но толковать об этом не для чего.

И.Тургенев. Ася

II. Я не могу себе представить, какие ощущения в мире могут сравниться с тем, что испытываешь на глухариной охоте. В ней так много неожиданного, волнующего, таинственного, трудного и прелестного, что этих впечатлений не забудешь никогда в жизни... Мы находимся в старой, заброшенной "угольнице", в самом центре Полесья, в сорока верстах от какого бы то ни было жилья, кроме одиноких лесных сторожек, затерянных среди непроходимой чащи. Нас окружает со всех сторон вековой бор, равный по величине доброму немецкому княжеству... Мы поднимаемся по трем земляным ступенькам, вылезаем из угольницы и сразу попадаем в такую глубокую темень, что кажется, будто нас внезапно окунули в какую-то гигантскую чернильницу. Я остановился в нерешительности, почти в страхе. Чтобы обмануть себя, я нарочно на несколько секунд закрываю глаза и потом быстро раскрываю их. Нет! Ночь по-прежнему черна. Я подымаю голову вверх. Но на небе нет ни одной звезды...

А.Куприн. На глухарей

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце аднаасастаўныя сказы, укажыце іх тыпы, падкрэсліце граматычную аснову сказаў.
2. Вызначце семантыку аднаасастаўных сказаў.
3. Прааналізуйце спосаб выражэння галоўнага члена ў аднаасастаўных сказах.
4. Зрабіце сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.
5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, падкрэсліце аднаасастаўныя сказы, а таксама часткі складаных сказаў, што маюць форму аднаасастаўных. Укажыце іх тыпы.

Варыянт I

Заданні 1-4

1. Пранікніцеся любоўю да маёй роднай Беларусі, людзі (У.Караткевіч).
2. Звяроў у пушчы кормяць, дапамагаючы ім перажыць зіму, а пры патрэбе і лечаць (У.Караткевіч).
3. Крылі вякоў уздзёну, далі адлегласць змераю (У.Хадыка).
4. Вёсны. Шчасце... Радуйся, жыві (М.Калачынскі).
5. Ісці, і верыць, і змагацца (П.Марціновіч).
6. **У нас хату часта будуюць талакою, з тоўстых і смалістых сасновых бярэвенняў (У.Караткевіч).**
7. Мінулае забыць немагчыма (І.Шамякін).
8. Не знайсці мне спакою ні цёмную ноччу, ні днём (М.Багдановіч).
9. З песні слова не выкінеш (Прыказка).
10. Не за сваю справу не бярыся (Прыказка).
11. Паволі займалася на дзень (П.Пестрак).

Заданне 5

Мы все-таки приходим в кино. До начала сеанса еще минут пятнадцать. Мы стоим посреди фойе и слушаем певицу, но ее плохо слышно: возле нас много народу, и все потихоньку разговаривают. Я давно заметил, что те, кто стоит в фойе, плохо слушают оркестр. Слушают и аплодируют только передние, а сзади едят мороженое и конфеты и тихо переговариваются. Решив, что певицу все равно не услышишь как следует, я принимаюсь разглядывать картины. Я никогда раньше не обращал внимания на них, но теперь я очень заинтересован. Видимо, не зря повесили эти картины в фойе. Очень хорошо, что они висят тут.

Ю.Казаков. Голубое и зеленое

Варыянт II

Заданні 1-4

1. Неўзабаве старыя хаты знясуць і пабудуюць на іх месцы шматпавярховыя дамы (А.Федарэнка). 2. Мора, закалышы наш смутак блакітнымі дарогамі (У.Караткевіч). 3. *Пчалу праводжу ў далягляд, ледзь заўважаю след пявучы (А.Пысін)*. 4. Начная станцыя. Лясы. І крыкі журавоў (А.Вялюгін). 5. Мне спакою на свеце не ведаць!.. (А.Лойка). 6. Вечарамі на вадзяным млыне неяк таямніча і крыху трывожна. Нездарма млынароў некалі лічылі ведзьмакамі (У.Караткевіч). 7. Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш (М.Багдановіч). 8. Вышэй галавы не падымешся (Прыказка). 9. Работу словам не заменіш (Прыказка). 10. Сонцу вечна свяціць у праменьнях ясных (Ц.Гартны).

Заданне 5

Мы едем, радостные оттого, что нам не нужно расставаться. Мы сходим на платформе, засыпанной снегом, и идем дорогой через поле. Впереди и сзади темнеют фигуры людей, идущих вместе с нами с электрички. Слышны разговоры и смех, вспыхивают огоньки папирос... Потом мы переходим через замерзшую реку, и под нами гулко скрипит деревянный мост. Очень сильный мороз. Мы идем темной просекой. По сторонам совсем черные ели и сосны. Тут гораздо темнее, чем в поле. Только из окон некоторых дач падают на снег желтые полосы света. Многие дачи стоят совсем глухие, темные: в них, наверное, зимой не живут. Сильно пахнет березовыми почками и чистым снегом, в Москве так никогда не пахнет.

Ю.Казаков. Голубое и зеленое

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

63. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі выказнікамі са спалучальнымі злучнікамі (адначасоваці, паслядоўнаці, выніковыя адносіны)

1. Кніга Міколы Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа" выйшла ў 1989 г. і адразу знікла з паліцаў кнігарняў, ператварыўшыся ў бібліяграфічную рэдкасць (А.Грыцкевіч). 2. Я буду адпачываць ды слухаць музыку (А.Якімовіч). 3. Чыстая вада, сціснутая абкошанымі берагамі, баялася некуды спазніцца і ўсё плыла-плыла, падганяючы сама сябе (К.Чорны). 4. Вецер выхапіў з рук паперы і ў момант падняў вышэй за хвою (М.Лужанін). 5. Алесь размаўляў са старой і ў той жа час прыглядаўся, ці змянілася што ў хаце (П.Броўка). 6. Іванчыкаў ступіў да дзвярэй, каб выйсці, і ў гэты ж час пачуў голас начальніка станцыі (В.Хомчанка). 7. Ападзе барвяніцай рабіна на дол і застыне ў чаканні спатканняў вясновых (К.Кірэнка). 8. Антону стала патрэбна яшчэ раз пабачыць Зоську і пасля з палягчэлай душой адпраўляцца за Нёман (В.Быкаў). 9. Па траве шапоча ды шастае дождж (Зм.Бядуля). 10. Галіны дрэў церліся адна аб другую і скрыпелі (К.Чорны). 11. Зірнуў тады дзед на злоўленага ментуза – і ледзь не самлеў (М.Лынькоў). 12. Стары хваляваўся і ў выніку сказаў не тое, што трэба было (П.Галавач). 13. Яснае, як сонца, святло залівае зямлю і крылата лунае ў прасторах (У.Караткевіч).

64. Выпішыце з тэксту сказы з аднароднымі членамі. Падкрэсліце аднародныя члены ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

Янка Купала Кіславодск любіў. Ён спрыяў ягонаму здароўю і падабаўся сваёй асаблівай велічнай прыродай. Чырвоныя камяні, цудоўны парк, выключна дагледжаныя прагулачныя дарожкі і ўдалечыні велічны белагаловы Эльбрус цешылі яго сэрца, і я заўсёды адчуваў, з якім задавальненнем Купала хадзіў на "Храм воздуха" і радзей на "Красное солнышко", куды было значна далей і не заўсёды выпадала схадзіць туды па часе, ды і па дазволу ўрачоў.

У Янкі Купалы было ўсюды шмат шчырых прыхільнікаў і добрых сяброў. Ён адразу ўвёў і мяне ў іх кола. Я часта хадзіў з ім да сям'і Калітоўскіх, з якой Купала быў дружны яшчэ з часоў, калі яны жылі ў Мінску. Сябраваў ён і з медыцынскімі сёстрамі і афіцыянткамі, якія абслугоўвалі яго. Помню, як аднойчы, накупіўшы падарункаў, ён павёў мяне ў госці да сваіх афіцыянткаў. І з усімі ён добра адчуваў сябе і знаходзіў прыязную, патрэбную гутарку. Гэта было пэўнай навукай і для мяне, бо апрача ўсяго я адчуваў, што ў такіх сустрэчах Янка Купала чэрпаў для сябе пазнанне, чым жыве народ, якія ягоныя настроі і інтарэсы.

Гэта ж жаданне прыводзіла яго і ў месцы, дзе найбольш шырока раскрывалася ў той час народная душа. На рынак. У Кіславодску рынак быў вельмі шумны і разнастайны. Каго-каго толькі на тым рынку не было і чаго-чаго толькі не было на яго шматлікіх сталах, ды і на арбах і вазах.

П.Броўка. Вы клікалі нас, маладых арлянят...

65. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі членамі з супастаўляльнымі злучнікамі (супраціўныя, неаднаведнасці).

1. Бабка спіць – а гусей пасе (Зм.Бядуля). 2. Экспанаты нікога не зацікавілі, а зніклі? (А.Асіпенка). 3. Ведаеш яго грахі, а тоіш (К.Чорны). 4. Адно гаворыць табе ў вочы, а другое ў думках мае (Якуб Колас). 5. Яна баіцца, а ўсё ж ідзе (Я.Брыль). 6. У мастацтве важна не колькасць, а якасць (ЛіМ). 7. З печы дым не ў комін, а пад столь нясе (Янка Купала). 8. Не агонь і меч выратуюць чалавецтва ад гібелі, а мір, супрацоўніцтва, узаемная павага інтарэсаў адзін аднаго (А.Глобус). 9. Гэтыя дзве акалічнасці цяпер не ўзаемавыключалі, а, наадварот, дапаўнялі адна адну (І.Чыгрынаў). 10. Невялікая, але бурная рэчка пеніцца між скал (Э.Самуйлёнак). 11. Я прыпамінаю пакоі, але пазнаю іх не адразу (П.Галавач). 12. У хаце было цесна, але затое весела (П.Броўка). 13. Пірог свежы, але нясмачны (Я.Маўр). 14. Яна слухае, але ўсё маўчыць (К.Чорны). 15. Гаспадар ужо ўстаў, але яшчэ не снедаў (М.Зарэцкі). 16. Гэта было не курлыкканне, а працяжныя воклічы расстання (М.Капыловіч).

66. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі членамі з пералічальна-размеркавальнымі злучнікамі (узаемнае выключэнне, пералічэнне аднолькава магчымых з'яў, пералічэнне аднолькава немагчымых з'яў, папераменнае чаргаванне з'яў, пералічэнне ўзаемна выключальных з'яў з адценнем меркавання або няпэўнасці).

1. Школы Еўфрасінні Полацкай былі перадавымі для свайго часу і праграмай навучання і складам вучняў значная частка якіх набіралася з дзяцей простых гараджан (У.Арлоў). 2. Вера старалася нічым не пакрыўдзіць ці не раззлаваць старую (А.Кулакоўскі). 3. Слухачам падабаліся і словы песні і яе мелодыя (І.Шамякін). 4. Ад сустрэчы з роднымі мясцінамі ў душы абуджалася не то ціхая радасць не то смутная туга (А.Васілевіч). 5. Ні сцежак ні дарог не было відаць пад тоўстай коўдрай снегу (А.Савіцкі). 6. Ці то сініца ці якая другая птушка пераляцела цераз дарогу і звонка зацілікала (М.Лынькоў). 7. Хацелася ці гучна загаварыць ці заспяваць (Н.Маеўская). 8. Праз дзень або праз два трэба будзе вярнуцца дадому (А.Якімовіч). 9. З узгорка добра было відаць як на далоні і камбайны і поле (А.Жук). 10. На сотні вёрст ні жывой душы ні сяла ні заімки – тайга і тайга (С.Грахоўскі). 11. То жывіцай то чабаровым настоем дыхае з кручы высозны бор (К.Кірэенка).

67. Прааналізуйце спосабы выражэння аднародных членаў сказа, вызначце сродкі іх сувязі. Растлумачце настанойку знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа.

1. Міф пра літоўскую заваёву тэрыторыі Беларусі быў створаны яшчэ ў 16 стагоддзі і звязаны з імкненнем вялікіх князёў маскоўскіх давесці іхнія правы на землі Украіны і Беларусі (А.Грыцкевіч). 2. Сад хоць і невялікі, але дагледжаны

(А.Жук). 3. Сённяя на душы ў Вікі было неяк асабліва ціха, спакойна, нават урачыста (А.Федарэнка). 4. Узгоркі то разбягаюцца, то выстройваюцца ў дзівосныя каскады (Я.Пархута). 5. Ён не такі хворы, як рабіць лянуецца (К.Чорны). 6. Дзяўчына закрыла вочы, прыпала тварам да красак, і вось, як жывыя, усталі перад ёй радзімыя палі і лугі, лясы і азёры, жаданым прывідам усплыло роднае палескае сяло і бацькава хата (У.Краўчанка). 7. Летам хлопчык хадзіў у ягады і грыбы ці гуляў з дзецьмі на вуліцы або купаўся з імі ў возеры (У.Краўчанка). 8. Стары быў не столькі здзіўлены, колькі расчараваны (М.Лынькоў). 9. Машына забуксавала – і стоп! (І.Мележ). 10. Каля лесу б’е крынічка, срэбрам ззяе ды каменьчыкам на ўцеху воды гоніць (П.Панчанка). 11. Хацелася думаць пра дрэвы, кветкі і траву ды сонца, што так высветліла надвячорак (Н.Маеўская). 12. Пайшлі перад намі хаты новыя ў сёлах, пераправы з чаўнамі, пераправы-паромы, ды сады ў белым цвечце, ды высокія стромы, ды рыбацкія сеці (К.Кірэнка). 13. Люблю беларускае Палессе, і казачна мяккую Наваградчыну, і адзіную ў свеце Белавежу, і суровую прыгажосць паўночнага азэрнага краю (У.Караткевіч).

68. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Растлумачце ўмовы аднароднасці і неаднароднасці азначэнняў.

1. Воддаль ад вуліцы стаяла новая хата з серабрыста пафарбаваным дахам сінняй ашалёўкай вялікай верандай і вясёлымі вокнамі (А.Жук). 2. Я зірнуў на пячаную глухую вуліцу (В.Адамчык). 3. Дуб ціха шумеў перада мной яшчэ не скінутым леташнім лісцем (К.Кірэнка). 4. А над усім расло шырылася неба неагляднае бясконцае роднае (Т.Бондар). 5. Серабрыстыя высокія таполі цесна абступілі дарожку (П.Галавач). 6. Нямераная няходжаная тайга жыве шуміць стракоча і дыхае далёкім прыглушаным водгуллем (С.Грахоўскі). 7. Агонь выклікаў у яго дзіўную супакоенасць і нетаропкія без прывычнай мітуслівасці думкі (А.Асіпенка). 8. Хата была зроблена з тоўстых чыста пагабляваных бярвенняў (І.Шамякін). 9. У лесе буяла мноства злой калючай лясной крапівы (І.Мележ). 10. Хлынуў лівень шумны быстры (А.Бялевіч). 11. Думкі плылі ў даўнішняе далёкае і мілае дзяцінства паўгалоднае цяжкае але памятнае сваёй уражлівасцю пазнаннем свету і прыроды (А.Камароўскі). 12. Цераз паркан на абцяжараных галінах звісалі буйныя яшчэ зусім не даспелыя яблыкі (В.Быкаў). 13. Арэал арэха вадзянога пльвучага скарачаецца, ён занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі (Г.Вынаеў).

69. Выпішыце сказы з аднароднымі азначэннямі. Вызначце сінтаксічную функцыю аднародных членаў у астатніх сказах.

1. Хата даволі прасторная, з нятоўстых круглякоў, пад новым гонтавым дахам (А.Жук). 2. Далячынь ружавела краямі цёмнага, захмаранага неба (П.Галавач). 3. Няхай вам добрым будзе гэта жніво, самым умалотным, самым багатым (А.Жук). 4. Павольныя, ціхія, нібы сарамлівыя гукі адажыю адразу ж

прыносілі нейкі супакой, ціхамірнасць (Я.Сіпакоў). 5. Зямля вакол сухая, парэпаная, як спрацаваная далонь хлебароба, попельна-шэрая або блакітная (У.Караткевіч). 6. За акном вагона ціха калыхалася ноч, цёмная, без прасвету, без пробліску (М.Лынькоў). 7. Сцяжынка была вузкая, у адзін крок (А.Федарэнка). 8. Сонца прасвечвае праз мокрае пасля дажджу, бліскучае лісце бяроз (Я.Брыль). 9. Адвячорак выдаўся ціхі, мяккі, празрысты (Т.Хадкевіч). 10. Там-сям паважлівае стаўленне да валуноў і вера ў іх жыватворную, цудадзейную сілу захаваліся да нашых дзён (Э.Ляўкоў). 11. Лясная дарога была зусім ціхая, бязлюдная (К.Чорны). 12. Трава каля бяроз схілілася долу, стала цёмнай, пабурэлай (Т.Хадкевіч). 13. За многія стагоддзі вятры ператварылі бераг у адвесную, непрыступную сцяну (А.Марціновіч).

70. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце сінтаксічную функцыю аднародных членаў у сказах.

Около костра было тепло, светло и уютно, но там, дальше, куда не достигал освещенный круг, там ночь стала непроницаемо черной, и временами до нас доносилось ее холодное, сырое дыхание. Обступившие нас вокруг деревья слились в одну сплошную, темную – темнее ночи – живую толпу, точно со всего леса сбежались сюда ночные тени и с любопытством глядели сверху, покачиваясь и перешептываясь. Иногда на мгновение выделялся из этого заколдованного круга голый прямой ствол сосны, внезапно облитый красноватым светом, но тотчас же пугливо прятался в густую толпу ночных призраков.

Я лег на спину и долго глядел на темное, спокойное, безоблачное небо, – до того долго, что минутами мне казалось, будто я гляжу в глубокую пропасть, и тогда у меня начинала слабо, но приятно кружиться голова. А в душу мою сходил какой-то томный, согревающий мир. Кто-то стирал с нее властной рукой всю горечь прошедших неудач, мелкую и озлобленную суету городских интересов, мучительный позор обиженного самолюбия, никогда не засыпающую заботу о насущном хлебе. И вся жизнь, со всеми ее мудреными задачами, вдруг ясно и просто сосредоточилась для меня на этом песчаном бугре около костра, в обществе этих трех человек, несложных, наивных и понятных, почти как сама природа.

А.Куприн. Лесная глушь

71. Растлумачце настаноўку знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа. Вызначце характар сэнсава-граматычных адносін паміж аднароднымі членамі з бяззлучнікавай сувяззю (сумеснасць, адначасовасць, паслядоўнасць, неаднаведнасць, супраціўныя адносіны).

1. Васіль Аляксеевіч пастаяў, паглядзеў навокал, нібы шукаў каго вачыма, наставіў каўнер плашча, глыбей засунуў рукі ў кішэні (А.Жук). 2. З палявога гасцінца адкрывалася шырокая панарама з пралескамі, дубровамі, прытоенымі вёсачкамі ў лагчынах, цёмна-зялёнымі велічнымі дубамі на пагорках,

разложыстымі дзікімі грушамі на межах (В.Адамчык). 3. Ціха каціла, перакочвала свае хвалі Дзвіна (Т.Бондар). 4. Усё будзе красаваць, абнаўляцца на свеце (Я.Пархута). 5. Не светлыя – змрочныя колеры запоўнілі наваколле (Б.Мікуліч). 6. Не ў будынку – на дварэ было больш цёпла і ўтульна (М.Зарэцкі). 7. Не рабочы пасёлак – сучасны горад раскінуўся на беразе шырокай ракі (І.Грамовіч). 8. Я слухаў музыку – наслухацца не мог (П.Панчанка). 9. Хацеў Арцём войкнуць ад болю – ледзь стрымаўся (Зм.Бядуля). 10. За ваколіцай, дзе канчаліся хаты, Ігар збочыў з дарогі, нагнуўшыся, зачэрпнуў снегу (А.Федарэнка). 11. Пад абрываю камяністым плыла, бурліла вольная рака (А.Пысін). 12. На лісце прыдарожных дрэў, на збажыну, на траву аселі першыя кроплі расы (А.Чарнышэвіч). 13. Мы працай багаты – не золатам (М.Лужанін). 14. Крылатая машына сарвалася з месца, памчала па полі, з гулам пайшла ўгару (Э.Самуйлёнак).

72. Запішыце сказы, падкрэсліце аднародныя члены з абагульняльным словам у аднаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй у сказе. Растлумачце настановаўку знакаў прыпынку.

1. І ўсе іхнія патаемныя выходы ў лес, і чаканне, і радасць – усё засталася лёгка і проста там, за паласой халоднага дажджу (А.Жук). 2. Матчын агародчык запрашае, цягне да сябе, каб пачаставаць самымі смачнымі вясковымі ласункамі: морквай, агуркамі, бобам (М.Капыловіч). 3. Андрэйка выбраўся на шлях і пайшоў туды, дзе яго чакалі снеданне, абед і вячэра – усё адразу (Я.Сіпакоў). 4. Узнікала адчуванне, што яна гаспадыня ўсяго гэтага: і хаткі, і дабра ў ёй, і вакольнага лесу (А.Федарэнка). 5. Доўгі рад старых і высокіх дрэў: ліп, дубоў, явараў і вязаў – ішоў ад паўстанка проста ў чыстае поле і там канчаўся (К.Чорны). 6. І гэтыя кветкі, і маладая светла-зялёная трава, і лёгкае паветра – усё было ўрачыста-святочным, усё ўсміхалася ласкавым промням вясновай раніцы (М.Паслядовіч). 7. Усё тут, у гэтай мясціне, дыша ўспамінамі аб паэце: хата, сяло, навакольныя пушчы (У.Караткевіч). 8. Па краях насыпу смяюцца кветкі: легкадумныя званочки, сіні, як неба, васілёк, палявая “грэчка”, ліпкія смолкі (У.Караткевіч). 9. Усё, што бачыў Слышэня над сабой: і светлыя аблачынкі, і глыбокі, нібы крышталёны, блакіт неба, і ўгрэтыя сонцам кучы пяску над ровам, і летаўшю счарнелую былінку палыну, і вясёлы струменьчык вады, – усё гэта стала яшчэ больш прыгожае, яшчэ больш захапляючае, як было раней (М.Лынькоў). 10. Усё: і маўклівыя, прыбраныя ўзгоркі, і пыл, што за цэлы дзень назбіраўся ў паветры, а цяпер асядаў на зямлю, і сырасць, што пацягнула ад прырэчнага алешніку, – было ўжо вераснёвым, асеннім (І.Грамовіч). 11. У пушчы ўстаноўлены найстражэйшы нагляд за пасадкамі і спелымі лясамі, за гнёздамі, норами, вадаёмамі – за ўсім, што складае стракаты калейдаскоп яе жыцця (У.Караткевіч). 12. Людзі варты шчасця, дзе б яны ні жылі: на Ацэ, у Прыдняпроўі, па берагах сініх латышскіх азёраў або ў наваколлі Відрыджы (У.Караткевіч). 13. І даражэй нам, як ніколі, усё, што мы працавалі: і колас, вырашчаны ў полі, і дом, які мы збудавалі (А.Русак).

14. Дажджу прасіла ўсё пад небам: густое голле вішняку, бары, патрэсканая глеба і абмялелая рака (А.Вялюгін).

73. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

1. Все вокруг хаты подсолнухи акации и сухая трава было покрыто шершавой пылью (К.Паустовский). 2. К озеру лучше всего выйти в поздние сумерки, когда всё вокруг слабый блеск воды и первых звезд сияние гаснущего неба неподвижные вершины деревьев все это так прочно сливается с настороженной тишиной, что кажется рожденным ею (К.Паустовский). 3. Стога сена дерево, растущее поодаль, перелесок шалаш старика все виднелось особенно выпукло, ярко (В.Солоухин). 4. Повсюду в кустах в траве запели зачирикали птицы (А.Толстой). 5. По опушкам лесов еще растут грибы красные головные подосиновики и зеленоватые и розовые сыроежки скользкие грузди и душистые рыжики (И. Соколов-Микитов). 6. Он был мастер на все руки слесарь столяр плотник и даже механик (В.Короленко). 7. Я как-будто вижу перед собой эту картину тихие берега лунную дорогу прямо от меня к баржам понтонного моста и на мосту длинные тени людей (В.Каверин). 8. Ничего не заметно было оживляющего картину ни отворяющихся дверей ни выходящих откуда-нибудь людей никаких живых хлопот и забот дома (Н.Гоголь). 9. Для всего что существует в природе воды воздуха неба облаков солнца дождей лесов болот рек и озер лугов и полей цветов и трав в русском языке есть великое множество хороших слов и названий (К.Паустовский). 10. Ничего не видно ни массива ни скал ни лесов (А.Серафимович). 11. Все пахло кусты акации листья сирени лопухи цветы трава земля (И.Бунин). 12. В траве в кустах кизила и дикого шиповника в виноградниках и на деревьях повсюду заливались цикады (А.Куприн).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце аднародныя члены ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй у сказе.

2. Прааналізуйце структуру аднародных членаў (напрыклад: дзейнікі простыя, састаўныя ці складаныя, якой часцінай мовы выражаны).

3. Укажыце сродкі сувязі паміж аднароднымі членамі. Назавіце від сувязі аднародных членаў з агульным для іх членам сказа (дапасаванне, кіраванне, прымыканне, прэдыкатыўная сувязь).

4. Выпішыце сказы з аднароднымі азначэннямі, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце ўмовы аднароднасці.

5. Перакладзіце сказы на беларускую мову, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

Варыянт I

Заданні 1-3

Прыпяцкае Палессе самы бусліны край на Беларусі. Рэдкія пясчаныя выспы называюць тут градамі за граду звычайна чапляецца вёска бо вясной Прыпяць бывае разліваецца на сорак кіламетраў спыняючы ўсялякія зносіны акрамя як па вадзе. Уся ў нізкіх берагах Прыпяць выцякае з пінскіх трысняговых балот і ўбіраючы ў сябе воды Гарыні случы Ствігі Убарці Пцічы пругка імчыць да Дняпра. З усіх суднаходных беларускіх рэк Прыпяць найменш кранута цывілізацыяй і найбольш захавала адвечнай прыгажосці. Шырачэзныя неахопныя паплавы з густым покрывам стракатых красак замыкаюцца на даляглядзе дубровамі і грабнякамі. Старыя рэчышчы бясконцыя азёры шматлікія дробныя прытокі ва ўсіх напрамках праразаюць пойму. Часам рака падзяляецца на рукавы глыбокімі затокамі падступае да вёсак і лясоў. Няспынна і ўпарта точыць Прыпяць берагі з пляскам і грукатам скідвае ў сваю плынь спрадвечныя дубы шпурляе і круціць іх на перакатах засмоктвае вірамі кладзе на дно шырокіх плёсаў.

В.Ждановіч. Бераг белых буслоў

Заданне 4

1. Пад гарачым ліпеньскім сонцам растае рамонкавы снег (Я.Пархута).
2. Далячынь ружавела краямі цёмнага захмаранага неба (П.Галавач).
3. Ціхая абсаджаная ніцымі вербамі набярэжная вывела Алену ў сквер (Н.Маеўская).
4. Гарлачык жоўты малы расце ў невялікіх поймавых азёрах і рэках з павольнай плыню (В.Мартыненка).
5. З мора дзьмуў вецер свежы салёны (В.Хомчанка).
6. На траве, на пасевах ляжала празрыстая густая раса (І.Шамякін).

Заданне 5

1. Бываюць штормы всякие мутно-зеленые желтые как глина серые и почти черные (К.Паустовский). 2. Лицо походка взгляд голос все вдруг изменилось в ней (Л.Толстой). 3. Высунув язык и широко раскрыв светло-шоколадные глаза с большими черными зрачками ребенок забыл все на свете и тетю и папу и даже Кудлатку которую не успел поставить на конюшню и хорошенько накормить овсом и сеном (В.Катаев). 4. Повсюду в клубе на улицах на скамейках у ворот в домах происходили шумные разговоры (В.Гаршин). 5. Все окружающее заборы дома деревья в каком-то странном тумане колеблется, точно от ветра (М.Горький).

Варыянт II

Заданні 1-3

Бадай самая дзіўная мясціна пад Браславам доўгі мыс што пачынаецца ад Слабодкі і завяршаецца крутым узлобкам. З вяршыні яго адкрываецца велічная панарама на азёры Недарава Неспіш Батойса Войса Струста якая ўвенчана крыштальнымі прызмамі беллага храма. І белыя хусцінкі чаек мільгаюць над грабянямі зялёных хваляў. Тугі балтыйскі вецер з натхненнем надзімае аблогі пад вечар яны збіраюцца ў адну нізкую і чорную хмару і тады на ўсю прастору абвальваецца шторм. Кіпіць вада ў азёрах сівыя пасмы дажджу са свістам і сіпеннем сутыкаюцца з хвалямі і камянямі вецер гайдае сосны і ядловец пырскамі і пенай акатвае берагі. Шторм бушуе праз усю ноч раніцы за ім не відно. Палову наступнага дня хмары так-сяк разгойдвае разбівае вецер іх адносіць на ўсход. Над супакоенымі хвалямі зноў крычаць чайкі адплываюць ад берага рыбацкія чаўны. Вячэрняе сонейка лашчыць мокрыя сосны і вільготныя травы весела стракочуць конікі на сенажаці і скрозь ачышчаны блакіт прасторы ляціць бусел ужо не белы а ружовы ў промнях нізкага сонца.

В.Ждановіч. Бераг белых буслоў

Заданне 4

1. Цвёрдай прыцярушанай жвірам сцежкай, што правальвалася ўжо ў прорву адломленага берага, Міця прайшоў уздоўж рэчкі (В.Адамчык). 2. Усталі хмары над зямлёю грозныя жывыя (С.Грахоўскі). 3. Раўнюткі пясчаны бераг быў утульным пляжам (М.Лынькоў). 4. Таемны пануры лес ціха шумеў уздоўж дарогі (А.Якімовіч). 5. У пячурцы палала смольная сухая лучына (П.Галавач). 6. На вуліцы чуліся маладыя вясёлыя галасы (М.Калачынскі).

Заданне 5

1. Все что окружало нас казалось необыкновенным и поздняя луна блиставшая над черными озерами и высокие облака похожие на горы розового снега и даже привычный морской шум высоких сосен (К.Паустовский). 2. Всюду вверху и внизу пели жаворонки (А.Чехов). 3. Дети старики женщины все смешалось в живом потоке (С.Серафимович). 4. И куда все так скоро ушло и бесконечная тьма в небе и дождь и ночные тревоги и страхи нельзя было представить (В.Распутин). 5. Вся природа и лес и вода и песчаные холмы все горит точно багровым заревом (А.Гончаров).

ЗВАРОТАК

108. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце семантыку звароткаў (асоба, названая па імені, прозвішчу, роду заняткаў, пасадзе, узросту, сваяцтву, якой-небудзь унутранай ці знешняй прымеце; адушаўлёная істота; неадушаўлёны прадмет ці з’ява).

1. Дыхайце грудзі спявайце вусны спяшайцеся ў дарогу ногі (У.Караткевіч).
2. Мора супакой нашы душы! (У.Караткевіч). 3. Бывай Вязынка! (У.Караткевіч).
4. Люблю лугі квяцістыя за полем шумны гай палеткі каласістыя цябе мой родны край (А.Русак). 5. Правяду дадому цябе чараўніца (А.Русак). 6. Дык чаму ж ты паэт пяеш пра іспанку? (К.Кірэенка). 7. Малады чытач ты не чуў пра слёзы Мадрыда малады чытач ты не бачыў ран Беларусі (К.Кірэенка). 8. Вось здаецца ты Ігнатка-хлопец заўтра ў школку першы раз ідзеш (В.Таўлай). 9. Арлы маладыя я вас пазнаю бясстрашных і мужных у грозным баю (Якуб Колас). 10. Трэба дапамагчы людзям Віктар Міканоравіч... (П.Місько). 11. Мы сыноч з табой усім багаты (А.Вялюгін). 12. Ты кніжка запісная – дом, дзе свішча скразняк гадоў, віхор няспелых дум, кладоўка для зярнят і папялішча пачуццяў марных, пушчаных на глум (А.Куляшоў). 13. Дзень добры паважаны Віктар Старжыцкі (А.Куляшоў). 14. Заспявай і ты мая сястрыца песню надыходзячага дня! (П.Панчанка). 15. Як блізка і далёка ты радзіма! (М.Танк).

109. Ахарактарызуйце структуру звароткаў (неразвітыя або развітыя), спосаб іх выражэння, асаблівасці ўжывання (адзіночныя, паўторныя, аднародныя).

1. Дзе ты, цёплае лета, сонцам яркім сагрэта? Дзе ты, шыр каляровай красы? (А.Русак). 2. Дык бывай жа, родны мой, ды чакай мяне (А.Русак). 3. Цалуйцеся, людзі, часцей, не адкладайце галубіцца (К.Кірэенка). 4. Суровы і цвярозы век дваццаты, люблю цябе да скону і кляню (Г.Бураўкін). 5. На песню, і думка і сэрца, ляціце (А.Вялюгін). 6. Пакуль у целе чуецца душа, не веру я ў таемны сэнс другога яе жыцця. Таму дазволь, дарога, Варшаўскі шлях, Варшаўская шаша, звяртацца да цябе, а не да бога радком, што просіцца з карандаша (А.Куляшоў). 7. Спыніся, падарожны! (А.Куляшоў). 8. Вы, песні юныя і смех, былі тады зямлёй і снегам, кастром салдацкім пры сасне (А.Пысін). 10. Ты, рачулка, шнурочак Дняпра, гэты лес ціхім смуткам абві! (А.Пысін). 11. О, якой непаўторнай красою цвіцеш, край братоў маіх, край песняра – Казахстан! (М.Танк). 12. Красуй, збожжа майго краю, каласісь багата! (Ц.Гартны). 13. Сам-насам хочацца пабыць з табою, шчыры бор, з тваімі жыхарамі (В.Вітка). 14. Жывеш ты, каханая, дзесьці далёка (А.Звонак).

110. Прааналізуйце сэнсавую сувязь зваротка са сказам (адносіцца да ўсяго зместу сказа ці да асобных яго кампанентаў). Падкрэсліце члены сказа, якія ўдакладняюцца звароткам, у адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй. Зрабіце сінтаксічны аналіз сказаў, у якіх зваротак адносіцца да ўсяго зместу сказа.

1. Мы зберажом цябе, алень, і мудрых зубраў, і старыя вежы, і ўсплёскі бабра на Лясной, і дзіва сонечных палян, і тваю святую, гучную цішыню, пушча (У.Караткевіч). 2. Дарагія ўзмежкі, мае родныя сцежкі, яшчэ болей вас сёння люблю (А.Русак). 3. Ці ты помніш, сястра Марселіна, як нашай маме ты сказала ўпершыню па-беларуску: “Матуля...” (К.Кірэенка). 4. Слаўся, радасць хлебнага дня, спорся ў дзежцы рашчынай! (В.Таўлай). 5. Кланяюся табе, мой горад (Г.Бураўкін). 6. Спі, засні, мой голуб яснавокі, замаргалі зоранькі над хатай (А.Вялюгін). 7. Навек, сябры, запомню гэту дату (А.Вялюгін). 8. Ты лечыш раны, суцішаеш боль, надзеяй апаясваеш, дарога, ты шар зямны (А.Куляшоў). 9. Не спазніся, наша навальніца, высакосным ліўнем зазвіні! (А.Пысін). 10. Я вам, мае дзеці, пакідаю самы даражэйшы скарб на свеце: волю і любоў да свайго краю, славу – і вы гэта беражэце! (М.Танк). 11. Не пакінь ты, надзея, мяне (Ц.Гартны). 12. Цябе не магу забыць я, маленства майго ідылія (В.Вітка). 13. Што ж, сябры, у глебе гэтай ёсць і нашай працы зерне (А.Звонак).

111. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце звароткі адной лініяй, ахарактарызуйце іх структуру, спосаб выражэння і асаблівасці ўжывання.

1. Расцвітай жа край ты наш палескі родны край у шчасці расцвітай (А.Русак). 2. Як дзіўна мора як крыўдна мора што ўсё аб чым мараць гады маладосці усё гэта маем парою так позна... (К.Кірэенка). 3. А калі ж калі ты Занямонне радасцю ўквеціш берагі? (В.Таўлай). 4. Расступіся далеч расступіся цёмная... (В.Таўлай). 5. О таямніца кніг скажы з якіх людскіх глыбінь ты цуды здабывала? (А.Куляшоў). 6. Дзякуй лес мой і луг мой зялёны і агонь што на ім не патух (А.Куляшоў). 7. Пачакай жа вецярок нязнаны не дзьмухні нязваны вецярок... (А.Пысін). 8. Непакой за цябе зямля мая за твой ураджай спакойны сон за дрэва кожнае ў гаях за весніх песень перазвон непакой за цябе зямля мая – мой хлеб надзёны (М.Танк). 9. Восень ты нудная восень дажджлівая ты немінуча заўсёды (Ц.Гартны). 10. З дзіцячых год запомніў я шырокі ліст прыкметны і добрае тваё імя мой дружа запаветны зялёны мой пакутнік трывалы мой трыпутнік! (В.Вітка). 11. Даруй за слова грубае прабач за крыўды круг адзіная і любая мой свет мой мудры друг (У.Хадыка).

112. Вызначце сродкі, пры дапамозе якіх павышаецца эмацыянальна-экспрэсіўная выразнасць звароткаў (ужыванне пэўных форм суб'ектыўнай ацэнкі, далучэнне да звароткаў асобных выклічнікаў і часціц, паўтарэнне звароткаў).

1. Вакол спакой і мір, і твая рука на маім плячы, дружа (У.Караткевіч). 2. О край мой любімы, як многа прыволя, і думам і працы бяскрайні прастор (А.Русак). 3. Ой, скажы, кудую пойдзеш ты, дзяўчына, ці каля дубровы, ці каля крыніцы? (А.Русак). 4. Ой, дарога ж ты наша, ты найлепшая ў свеце (А.Русак). 5. Ах, любая, як я табе буду ўдзячны, калі ты напоіш каня са студні вадой чыстай (К.Кірэенка). 6. Дзеткі, шануйце заўсёды хлябок, стойце за чорны гарою! (В.Таўлай). 7. Народзе мой! О, Беларусь-дзяржава, крутымі сцежкамі цябе вякі вялі (В.Таўлай). 8. О неба, зорнае і ціхае, крыху пабляклае ад сну, табой, як сіняю хусцінкаю, я любай плечы ахіну (Г.Бураўкін). 9. Не пачуць табе, орле, ніколі ветру пошвіст у жнівеньскім полі, рэчкі плёскаць ды шолах таполі: непрабудны твой сон непарушны... (А.Зарыцкі). 10. У хмарах, зямляча, шляхі перайнач (А.Вялюгін). 11. Буйны вецер, ой, вятрыска слаўны! Не карай, самотную, мяне (А.Вялюгін). 12. Ах, людзі, людзі, каб наперад зналі вы шлях, крывёй паліты і слязьмі, то не пакутвалі б і не кахалі, не плакалі і не былі б людзьмі (А.Куляшоў). 13. Эх, лепш бы, яблынька, расці табе ля палявой дарогі! (М.Танк). 14. Гэй, казача, не хадзі ў туман на пераправу (М.Танк).

113. Прааналізуйце ўзаемасувязь месца зваротка ў сказе і яго інтанацыйнага афармлення.

1. Мора! Вецер перапаўняе цябе, і вочы, каб не слязіцца, самі прымаюць твой прыжмур, які ўласцівы какеткам і прасоленым "марскім ваўкам" (У.Караткевіч). 2. Паклон табе нізкі, Нява, ад Нёмана-брата прынёс, дзе сцелецца шоўкам трава, дзе льюцца крыніцы між лоз (А.Русак). 3. Пад любой пагрозай жылі вы ў імя чалавека! Паэты! Паэты! Гучныя чую вашы песні (К.Кірэенка). 4. Дзе вы, на ўсё гатовыя дзеля жыцця, паэты?! (К.Кірэенка). 5. Расступіся, далеч! Бандурыст, прачніся, апусці на струны звонкую далонь (В.Таўлай). 6. Мінск! Скажы, як знайсці заповітныя словы для цябе, адзінага на ўвесь свет? (Г.Бураўкін). 7. Вы выйшлі ў далеч, маладыя, вам доўга кроцьць праз гады (П.Броўка). 8. Ой, Дняпро Славуціч! Са спагадай, можа, ты паслухаеш мяне (А.Вялюгін). 9. Ты кожнаму слову, патомак, што я гавару табе, вер (А.Куляшоў). 10. Няхай, мой шлях, твайго агню іскрынак не гасіць куль трасіруючых рой!.. (А.Куляшоў). 11. Маладосць мая! Навошта ценом так нясмела ходзіш ты за мной? (А.Пысін). 12. Вядзі, сучаснасць! Не прашу прывала апроч таго, што суджана ўсім (А.Пысін). 13. Бывай, віхор зямны! (А.Пысін). 14. Вам, браты дарагія, прывет шле мой край (М.Танк).

114. Запішыце тэкст, расставіце патрэбныя знакі прыпынку. Прааналізуйце структуру звароткаў, вызначце іх функцыю ў сказе (намінатыўна-зваротная, удакладняльная).

... Імкне ручаінамі празрыстая вада калыша ў сабе срэбнае цельца маленькай вясёлай міроны. І каб міроне было добра жыць цягнуцца з неба да ручаін і палёў празрыста-дымныя фіранкі далёкіх дажджоў.

Стань ціха! Чуеш? Гэта мірона кажа журліва-салодкім нячутным галаском:

– Дзякуй вам добрыя дажджы! Дзякуй табе дарагая зямля! Дзякуй і вам добрыя людзі за тое, што ідзяце берагамі і не хочаце злавіць мяне!

... Мы ідзём туды дзе далёка-далёка ўзносяцца раскошныя шаты дрэў... Дзе ты дом добрай Ганны? Ага напэўна вунь там дзе квітнеюць дрэвы ля агароджы дзе вада з канавы разлілася маленькім азярком... А вось і яна. Ганна выходзіць нам насустрач і запрашае ў дом.

– Піенс, – кажа яна, і я разумею: малако.

– Майзе, – кажа яна, і я разумею: хлеб.

Будзьце благаславёныя малако і хлеб Відземе! Будзьце благаславёныя добрыя зморшчынкі гаспадыні!

У.Караткевіч. Казкі Янтарнай краіны

115. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце. Растлумачце настановаў знакаў прыпынку пры зваротку.

1. О первый ландыш! Из-под снега ты просишь солнечных лучей!.. (А.Фет).
2. Ах ты степь моя, степь привольная! (А.Кольцов). 3. Принимаю тебя, неудача, и, удача, тебе мой привет! (А.Блок). 4. Да, мы с тобой встречались, Марков, но ты никогда не видал меня (А.Куприн). 5. Здравствуйте, легкие звезды пушистого первого снега! (И.Тургенев). 6. Шумите, сады, нам на радость, вставляйте в тайге, города! (Е.Долматовский). 7. Спой нам, ветер, про дикие горы, про суровые тайны морей... (В.Лебедев-Кумач). 8. – Ох, и постарел же ты, братушка! – сожалеюще сказала Дуняшка (М.Шолохов). 9. О солнце, раскаленное чрез меру, угасни, смилуйся над бедною землей! (Н.Заболоцкий). 10. Скажи, моя великолепная, чего тебе еще хочется? (А.Н.Толстой). 11. Приходите, Анна Васильевна, вот мама обрадуется! (Ю.Нагибин). 12. Услышите вы, Настенька, что в этих местах проживают странные люди – мечтатели (Ф.Достоевский). 13. Боже! Как ты хороша подчас, далекая, далекая дорога! (Н.Гоголь). 14. О природа, природа! Я так тебя люблю (И.Тургенев).

116. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Прааналізуйце стылістычную ролю звароткаў у тэксце.

Эх, тройка! Птица тройка, кто тебя выдумал? Знать, у бойкого народа ты могла только родиться, в той земле, что не любит шутить...

Не так ли и ты, Русь, что бойкая необгонимая тройка несешься? Дымом дымится под тобою дорога, гремят мосты, все отстает и остается позади.

Остановился пораженный божьим чудом созерцатель: не молния ли это, сброшенная с неба? Что значит это наводящее ужас движение? И что за неведомая сила заключена в сих неведомых светом конях? Эх, кони, кони, что за кони! Вихри ли сидят в ваших гривах?.. Русь, куда ж несешься ты? Дай ответ. Не дает ответа. Чудным звоном заливаются колокольчик; гремит и становится ветром разорванный в куски воздух; летит мимо все, что ни есть на земле, и, косясь, постораниваются и дают ей дорогу другие народы и государства.

Н.Гоголь. Мертвые души

117. Запішыце сказы, растлумачце настаноўку знакаў прыпынку. Зрабіце сінтаксічны аналіз сказаў са звароткамі.

1. Андрэй Пятровіч, навучыце ж мяне, як жа размеркаваць работу так, каб можна было добра весці яе. 2. Ведаеш, дружа, калі зашумяць бярозы сваім голлем, то я чую нейкі жаль, мне здаецца, што яны чагось смуткуюць і аб чымсьці скардзяцца. 3. Скажы ты мне, братка Максім, для чаго чалавек на свеце жыве? 4. Вось што, дзеці, сёння па абедзе прыходзьце з рыдлёўкамі: будзем капаць ямку, а заўтра ўсе пойдзем у лес, прынесём маладых дрэўцаў і абсадзім нашу школу. 5. Добрае ў цябе сэрца, бабуля Параска, ты мяне шкадуеш, як родная маці. 6. Дзівосныя справы, браце Яне, і навіны якія! 7. Ці не праўда, ластавачка: жыццё – гэта самае большае шчасце на зямлі! 8. Вы, сябры мае, перасталі жыць у дружбе і згодзе паміж сабой, а таму і страцілі сваю радасць. 9. Скажы ты нам, рачулка, разваж нашу спрэчку: чаму ты такая спакойная, а вадаспад такі ганарысты? (З твораў Якуба Коласа)

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.
2. Прааналізуйце структуру звароткаў (неразвітыя, развітыя) і спосаб іх выражэння.
3. Зрабіце сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа са звароткам. Назавіце сувязь, з дапамогай якой зваротак уводзіцца ў сказ.
4. Ахарактарызуйце семантыку звароткаў.
5. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

Варыянт I

Заданні 1-4

1. Дзень добры табе наш Купала (А.Русак). 2. Ты завеш мора а я тваіх даляглядаў баюся (К.Кірэенка). 3. Дзе ж ты мілая? (В.Таўлай). 4. Колькі вас вышыні безымянныя! (Г.Бураўкін). 5. Прашу цябе зямля дазволь быць каласком у

роднай ніве (Г.Пашкоў). 6. Я табе ўдзячны песня (М.Хведаровіч). 7. *Мой год нам трэба даражыць хвілінамі* (А.Куляшоў). 8. О як патрэбны мне твае далоні любоў мая (А.Пысін). 9. Ты ляці маё слова праз палі і лясы прывітайся з краінай маёй дарагою (П.Панчанка). 10. Што ж дзеўчына ты сумуеш без пары без прычыны сярод поля на зары? (М.Танк). 11. О дзякую Радзіма ты мая што чайкі выслала на стрэчу! (М.Танк). 21. О край мы выраслі з табою змагацца, будаваць і жыць! (У.Хадыка). 13. Ты вабіш мяне Бацькаўшчына ўсмешкай яснавокай (А.Звонак).

Заданне 5

1. Прощай мое счастье мое недолгое счастье! (А.Куприн). 2. Слышите Дмитрий Петрович? Я приеду к вам в Москву (А.Чехов). 3. Дедушка миленький где ж ты был? (В.Распутин). 4. Поздравляю тебя человек! Поздравляю тебя Земля! (Р.Рождественский).

Варыянт II

Заданні 1-4

1. Ой ты месяц любви дружа паплыві на мора (А.Русак). 2. Што стала з табою сястра-іспанка? (К.Кірэенка). 3. Вёска чакаць ужо годзе! (В.Таўлай). 4. Дай руку мне любімая пойдзем проста па лужынах пад капяжы (Г.Бураўкін). 5. Каму агнямi свеціш вуліца? (А.Пысін). 6. *Не сумуй без нас на ўзгорку школа* (А.Вялюгін). 7. Мой шлях Вайна яшчэ не згрэбла трэсак тут дзе з табой сядзім мы пры агні (А.Куляшоў). 8. І ты планета светлая мая ўжо за тымі сінімі лясамі (А.Пысін). 9. Што ж ты маўчыш анямеўшы зямля Асвенціма?! (М.Танк). 10. Уставай сявец Няхай сяўня не будзе пуста і ўбога (Ц.Гартны). 11. Вей ты вольны вецер вей па чыстым полі (Ц.Гартны). 12. Беларускі вакзал у Маскве ты прыпынак маіх успамінаў (В.Вітка). 13. Захаваем любая ў сэрцы тры сустрэчы (А.Звонак).

Заданне 5

1. Ветры ветры о снежные ветры заметите мне прошлую жизнь (С.Есенин). 2. Гляди родненький гляди у тебя глазки вострые (М.Шолохов). 3. А теперь расстанемся! Мой милый добрый дорогой мой расстанемся! (А.Чехов). 4. Музыка играй! (А.Куприн).